

צדקה ותיקון עולם

עבודת גמר במסגרת לימודים לקראת הסמכה לרבנות

היברו יוניון קולג'

ירושלים, אלול תשע"ה, אוגוסט 2015

מוגשת על ידי: תמרה שיפרין

ר מרק רוזנשטיין"הרב ד: מנחה

תוכן עניינים

4.....	צדקה ותיקון עולם – מבוא
9.....	סקירה היסטורית
9.....	תנ"ך
9.....	ויקרא (פרשת קדושים) פרק יט, ט"י
10.....	פרשת ראה – שמירת חובות ושחרור עבדים
13.....	משנה ותלמוד
13.....	משנה מסכת שקלים פ"ה מ"ו
13.....	בבלי, שבת דף סג ע א
13.....	בבלי, בבא בתרא, מדף ח עא עד דף יב עב
16.....	רמב"ם - ספר זרעים - הלכות מתנות עניים
16.....	הלכות מתנות עניים
18.....	שמונה מעלות הצדקה
20.....	שולחן ערוך
20.....	שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט סעיף יג
21.....	ימי הביניים
23.....	קופה ותמחוי
23.....	ארגון מוסדות הצדקה ליד הקהילות
26.....	העת החדשה
26.....	ארה"ב - המלחמה של היהדות בעוני
30.....	פילנתרופיה של נשים יהודיות בסוף המאה ה-20
32.....	הצדקה בארץ ישראל
34.....	סיכום
35.....	צדקה ותיקון עולם בקהילות ליבראליות
36.....	בנק הבגדים – איסוף ומכירת בגדים ישנים בבית דניאל

36.....	טעם של פעם בבית דניאל
39.....	בר / בת מצווה לנזקקים ותמיכה במשפחה אתיופית – הרב אדגר נוף
40.....	חסידות היוב"ל גדרה
41.....	פעילות במרכז תעסוקתי לאנשים עם צרכים מיוחדים - האגודה למען העיוור גדרה – קהילת יוב"ל גדרה
43.....	קמ"ץ – קהילת מבשרת ציון – בנק השעות
45.....	קהילת יוצר אור בירושלים
47.....	קהילת טמפל סיני בלונג איילנד ניו יורק
48.....	סיכום
50.....	מתווה לפרויקט צדקה בקהילה וותיקה
53.....	סיכום:
54.....	ביבליוגרפיה

צדקה ותיקון עולם – מבוא

במבוא לספרה "תיקון עולם"¹, צביה גרינפלד שואלת איך אפשר לעזור לקהילות במשבר בלי לערער עוד יותר את המבנים הפנימיים של הקהילה. על אותו משקל אפשר לשאול איך אפשר לעזור לבני אדם במצוקה, יחידים או קהילות, בלי לערער את תחושת העצמאות והערך העצמי שלהם.

אברהם מאסלו טען שהאדם לא יכול לחשוב על אהבה ושייכות או לחשוב בכלל, אם אין לו אוכל ומחסה. אבל ההיסטוריה של המאה ה-20 הראתה לנו שגם בתנאי רעב בגטאות, גם בקור ורעב במחנות הכפייה בסיביר, אנשים עשו מאמץ לקיים תרבות ושיח אינטלקטואלי. אני הייתי הופכת את הפירמידה שלו על פיה וטוענת שבלי אהבה ושייכות, בלי הערכה עצמית, קשה לאדם לצאת לעולם ולדאוג לצרכים הכי בסיסיים שלו.

כאשר אנו רוצים לפעול לתיקון העולם, איפה עלינו להתחיל? האם להאכיל את הרעבים "הַלֵּל־אֶת־פֶּרֶסֶלֶרֶבֶב־לְרַעֲבִים לְחֶמֶךְ־כָּ"2? להשקיע בחינוך "התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים"³? ללמד משפחות לנהל תקציב? אין סוף לאפשרויות. ובכלל, יש טעם בכל זה? אולי עולם כמנהגו נוהג ואי אפשר באמת לשנות אותו?

צביה גרינפלד מגדירה את תיקון העולם כמשימה אפשרית. היא אומרת:

האמונה כי הטוב יכול להתרחש וכי ראוי לפעול למען קידומו – שתי הנחות יסוד
מוסריות אלה אינן נובעות מעמדה 'נאיבית' ביחס למציאות אלא מהצבה מחושבת
של אלטרנטיבה תרבותית מודעת לנרטיב של הכוח המקובל בקרב חברות רבות
מאז ומעולם.

בהמשך המבוא היא מביאה דוגמאות של יחידים וקבוצות ששינו את העולם שבו הם חיו. בעיני חשובים במיוחד המאבק לביטול העבדות והמאבק לזכות בחירה לנשים. שני המאבקים האלו שינו את תפיסת העולם המערבי. אם עבדות הייתה במשך אלפי שנים חלק מהקיום האנושי, מצב שאפילו התורה רק מרככת אותו כמיטב יכולתה, הרי שכיום בעולם המערבי ההבנה היא שעבדות היא דבר שאי אפשר להשלים אתו. גם הרעיון שנשים הן בני אדם שווים בדיוק כמו גברים היה זר לרוב התרבויות המסורתיות ובכל זאת היום בכל העולם

¹ תיקון עולם, מאבק בין תרבויות ל חירות, שיוויון וזכויות האדם, מאת צביה גרינפלד, הוצאת כרמל, ירושלים תשע"א 2011 עמ' 18-20

² ישעיהו, נח, ז

³ בבלי, בבא בתרא, כא עא

המערבי לנשים יש זכות בחירה.

במילותיה של צביה גרינפלד:

...ההיסטוריה מכירה יחידים או קבוצות שהחליטו כי המצב החברתי, הפוליטי, הכלכלי או התרבותי הקיים הוא בלתי נסבל וכי חובה לשנות אותו. וכדי לשנות צריך להתגייס לפעולה פוליטית מכוונת שתעצב מצב עניינים חדש וטוב יותר.

...מה שנראה עד כה כמציאות בלתי נמנעת מתברר לפתע לא רק כבלתי ראוי אלא גם כניתן לשינוי.

... המאמץ לתקן ולשפר את המערכות החברתיות איננו מסע סזיפי ודון קישוטי נלעג החותר למציאות בלתי אפשרית אלא פרויקט רציונלי בתכלית היכול להוביל לתוצאות פוליטיות ממשיות בעולם האמיתי.

במסורת היהודית מכונה משימה גדולה זו בשם "תיקון עולם" ... המטרה הכוללת היא לכונן מציאות אישית וחברתית, פוליטית ותרבותית המממשת יותר ויותר חירות ויצירתיות, שוויון ושלוש.

צביה גרינפלד מציגה תפיסה מקיפה ורחבה של תיקון עולם: יצירת עולם שבו עוולות שאנחנו רואים כבלתי ניתנות לשינוי יתוקנו והיחסים בין בני האדם ישתנו לא על כוח אלא על ההבנה שכולנו נבראו בצלם אלוהים.

היא מביאה דוגמאות של אנשים שהבינו "שלא הכל צודק ושיכול להיות אחרת"⁴. חלקם הצליחו בדרכם, כמו מיכלאנג'לו, הבעל שם טוב, מרטין לותר, הרייט ביצ'ר סטואו שנלחמה לביטול העבדות, הסופראג'יסטיות שנאבקו על מתן זכות הצבעה לנשים ועוד; חלקם היו רק השראה לדורות שאחריהם, כמו ירמיהו וישעיהו שהטיפו להגנה ודאגה לחלשים ולשחרור עבדים; וחלקם הצליחו חלקית עד שבאו כוחות אדירים של רשע וסחפו אותם, כמו יאנוש קורצ'אק שהקדיש את חייו לאיסוף ילדים עזובים מן הרחוב וחינוכם. אמנם הוא נספה עם ילדיו אבל הרעיונות שלו המשיכו להשפיע על מערכות חינוך בארץ ובעולם. לתחושתו כאשר קבוצה פועלת יחד לתיקון עולם – כמו הסופראג'יסטיות, כמו הלוחמים נגד העבדות בארה"ב, כמו יאנוש קורצ'אק ו־סֶטְפֶּנְהִי (סֶטְפֶּה) ו־לֵצ'יִנְסְקָה שניהלו יחד את בית היתומים בגטו והלכו יחד אל מותם - יש יותר סיכוי להמשכיות ולהצלחה. כפי שכתוב

⁴ סימן שאתה צעיר, מילים יוסי גמזו, לחן עממי אירי

בקהלת "טובים השנים מן האחד ד... ואם יתקפו האחד השנים יעמדו נגדו והחוט השלש לא במהרה ינתק⁵:"

השימוש שצביה גרינפלד עושה במושג "תיקון עולם" שונה מעט מהשימוש שעושה המשנה במונח במשנה המונח משמש כהנמקה לפעולה שאולי היא לא מחויבת על ידי ההלכה אבל היא מחויבת כי זה הדבר ההגון לעשות, כי כך העולם יהיה יותר מתוקן. לא מדובר על מהפכות ושינוי ערכים מקיף אלא פשוט על התנהגות הוגנת, כמו במשנה גיטין:

השולח גט לאשתו והגיע בשליח, או ששלח אחריו שליח, ואמר לו, גט שנתתי לך בטיל--הרי זה בטיל. קדם אצל אשתו, או ששלח אצלה שליח, ואמר לה, גט ששלחתי לך בטיל הוא--הרי זה בטיל. אם משהגיע גט על ידה, אינו יכול לבטלו.

בראשונה, היה עושה בית דין במקום אחר ומבטלו; התקין רבן גמליאל הזקן, שלא יהו עושין כן, מפני **תיקון העולם**. בראשונה, היה משנה שמו ושמה, שם עירו ושם עירה; התקין רבן גמליאל הזקן, שיהא כותב איש פלוני וכל שם שיש לו, אישה פלונית וכל שם שיש לה, מפני **תיקון העולם**. (גיטין, פ"ד, א-ב)

מתואר פה מעשה לא הגון. הבעל שולח גט לאשתו, ובזמן שהגט בדרך הוא מבטל אותו, או שהוא משבש את שמה או את שמו בגט. האישה חושבת שהיא חופשיה להינשא מחדש, ולמעשה היא עדיין נשואה וילדיה יהיו ממזרים. במשנה הזו רבן גמליאל אסר לעשות זאת, בתלמוד אם גבר בכל זאת עושה משהו כל כך נבזי מבטלים את הקידושין מלכתחילה.

והעדים חותמין על הגט, מפני תיקון העולם. **והלל תיקן פרוזבול, מפני תיקון העולם**. (שם, ג)

והלל תיקן פרוזבול – כאן הלל קבע תקנה בניגוד לתורה (שמצווה על שמיטת חובות) כי שמיטת החובות גרמה לכך שלא הלוו לעניים וגם לבעיות במסחר. הרעיון בעיני הוא שחכמים רואים עצמם חייבים לדאוג לכך שהעולם יהיה מקום טוב לחיות בו, והם עושים זאת לרוב לא דרך מהפכות אלא דרך שינויים קטנים. התורה שואפת לתיקון עולם נוסח צביה גרינפלד, "לאפס לא יהיה ברך אביון". אבל הלל מבין ש"לא יחדל אביון מן הארץ" וצריך לפעול כדי לשפר את המציאות הנתונה.

⁵ קהלת פ"ד פסוקים ט ו-יב

צביה גרינפלד שואפת לעולם אידיאלי, שבו יחסי הכח יהיו שווים. לדעתי, גם בעולם שבו הפערים החברתיים יצטמצמו וכל בני האדם יהיו שווים, עדיין יהיו הבדלים בין בני האדם. תמיד יהיו מוכשרים יותר ומוכשרים פחות, נחמדים יותר ואנטיפטים פחות. שוויון מוחלט הוא נגד הטבע האנושי, הוא אפילו נגד הרצון האלוהי כפי שכתוב במשנה:

ולהגיד גדולתו של הקדוש ברוך הוא שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה ומלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחבירו (משנה, סנהדרין, ד, ה)

אני מסכימה עם צביה גרינפלד שצריך לשאוף למהפכה, לשינוי עמוק, אבל גם אם וכאשר נגיע לעולם האידיאלי שהיא שואפת אליו, אסונות טבע ימשיכו לקרות, בני אדם יחלו ויזדקנו ויזדקקו לעזרה. גם בדרך למטרה זו וגם אם וכאשר נגיע אליה, תיקון עולם הוא פעולה מתמשכת.

אפשר לתאר את החברה הקפיטליסטית כך: העולם הוא תחרות ריצה בין יחידים. כולם מתחילים לרוץ, יש כללים שצריך לשמור עליהם וכולם רצים כמיטב יכולתם. ומה עם מי שנפל בדרך? חבל מאוד, אבל אנחנו לא יכולים לעצור בשבילו. לעומת זאת, בעיני החברה היהודית עובדת במודל של מרוץ מכוניות. אולי יש נהג אחד למכונית, אבל יש צוות שלם שדואג לו ולמכוניתו, ובלעדיו אי אפשר. החברה היהודית אומרת: עלינו לדאוג לכך שכולם יגיעו לקו הזינוק במצב טוב יחסית, ולכן עלינו לדאוג לצרכים הבסיסיים של כל אחד ולחינוך הילדים. ועל המסלול - עלינו לדאוג לכך שלא נכשיל איש את אחיו, שהמרוץ יתנהל לפי כללים הוגנים, ואם מישהו נפל – אנחנו צריכים לעבוד כמו צוות של נהג מרוץ ולהחזיר את הנפל למסלול מהר ככל האפשר. אם מקבלים את המודל הזה נשאר לנו לשאול: מהי הדרך הטובה ביותר להחזרה למסלול? איך מונעים, אם נמשיך את משל מרוץ המכוניות, מצב של Total loss? למי אנחנו עוזרים ולמי לא? או במילים אחרות – מי בצוות שלי? מי בצוות מתחרה ומי בכלל לא נמצא על המסלול שלנו?

כתבתי בביטחון "החברה היהודית אומרת" אבל אי אפשר באמת לדבר על חברה יהודית אחת, גם כאשר מדברים על צדקה ותיקון עולם. יש הדוגלים בהתנדבות ובתרומת זמן, יש כאלו שנותנים כסף, יש מי שנותן מתוך תחושת חובה, או אפילו כי מחייבים אותו כמו שהיה

בקהילות היהודיות מגלות בית ראשון ועד לאמנציפציה. יש מי שנותן מתוך רצון לתקן את העולם ולהשפיע עליו ויש מי שנותן כי זה הדבר היהודי לעשות. מהמאמרים שקראתי והשיחות שניהלתי עולה שלמרות כל ההבדלים, הצדקה היא חלק בלתי נפרד ממערך המצוות או הערכים של האדם היהודי. מהתנ"ך ועד הגמ"ח.

מטרת העבודה הזו עבורי היא לבנות מתווה לפרויקט צדקה / תיקון עולם בקהילה, כאשר השאלה היא איך בונים פרויקט צדקה או תיקון עולם בקהילה שיאריך ימים, שתהיה בו עשיה משמעותית ושיתרום לחיזוק הקהילה. מה הערכים שצריכים לעמוד בבסיס פרויקט כזה ובהתאם, מהן המטרות שלו.

עבודה זו כוללת :

1. סקירה היסטורית של הצדקה בעולם היהודי
 2. דוגמאות לפעילויות שונות של צדקה ותיקון עולם בקהילות רפורמיות בארץ ואחת בארה"ב
 3. הצעות למתווים שונים של פעילויות צדקה או תיקון עולם בקהילה וותיקה.
- בכל הסקירה והדוגמאות אבחן את המטרות של הצדקה, את מידת ההצלחה ואת הנמענים של הפעילות.

סקירה היסטורית

תנ"ך

התורה מצווה עלינו שוב ושוב לדאוג לגר, ליתום ולאלמנה, לזכור שהיינו עבדים, לחמול ולעזור לחלש, לרע ואפילו לאויב. בספר ויקרא מצווים על מצוות הלקט, הפאה ועוללות הכרם פעמיים, פעם בפרשת קדושים ופעם בפרשת אמור:

ויקרא (פרשת קדושים) פרק יט, ט-י

וּבְקִצְרְכֶם אֶת־קִצְאֵיר אֶרְצְכֶם ל' אֶתְכֹלֶה פֶּאֶת שְׂדֵךְ לִקְצֹר וְלִקְטֹט קִצְיִרְךָ ל' אֶתְלַקְטֹט:

וְכִרְמְךָ ל' אֶתְעוֹלֶל וּפִקְטֶכֶרְמְךָ ל' אֶתְלַקְטֹט ל' עֲנִי וְלִגֵּר תִּעְזֹב אֶתְמֶאֱנִי ה' אֵלֵהֶם:

דווקא ברגע שבו החקלאי אוסף את פירות עמלו, הוא חייב להשאיר חלק לאחרים, לאלו שלא עבדו כמותו, לאלה שאין להם בעלות על האדמה. הרעיון הוא לא לקחת עד הסוף. לעצור קצת לפני סוף הקציר ולהשאיר את פאת השדה לא קצורה, לא להרים את השיבולים שנפלו, לא לחזור ולבצור את הענבים שעוד לא היו בשלים בזמן הבציר. רעיון זה חוזר גם בתהליך עיבוד החיטה, במצוות הפרשת חלה, בכך שברגע שבו הבצק תפח יפה ומוכן לאפיה צריך לקחת חלק ממנו ולתת לכהנים. הרעיון שלמרות שעבדנו קשה, לא הכל שייך לנו וצריך לתת לאחרים.

המצווה הבאה עוסקת באח או בחבר שעוד לא הגיע למצב של חוסר כל. המצווה היא לעזור לו להתייצב ולחזור למצב תקין.

ויקרא (פרשת בהר) פרק כה לה-לז

וְיָמִיךְ אֶחָיךְ וּמִטָּה יָדְיָ עִמָּךְ וְהָיָה קִתְבִּי גֵר וְתוֹשֵׁב וְחָי עִמָּךְ: אֶל־תִּקַּח מֵאֲתוֹ נֶשֶׁךְ וְתִרְבִּית וְיָבֹאתָ מֵאֵלֶיךָ וְיָרָח אֶחָיךְ עִמָּךְ: אֶת־כֶּסֶףךָ ל' אֶת־תֶּלֶךְ ל' בְּנֶשֶׁךְ וּבִמְרִבִּית ל' אֶת־תֶּלֶךְ אֶכְלֶךְ:

רש"י מפרש:

והחזקת בו - אל תניחם שירד ויפול ויהיה קשה להקימו, אלא חזקוהו משעת מוטת היד. למה זה דומה, למשאוי שעל החמור, עודהו על החמור אחד תופס בו ומעמידו, נפל לארץ, חמשה אין מעמידין אותו:

רש"י מסביר אמת גדולה – כשאדם מתחיל להידרדר – אם העזרה מגיעה לפני שהוא ממש נופל הוא יכול להתאושש ולחזור למעגל העבודה והחיים. אבל אם הוא כבר מובטל כמה שנים ורגיל לחיי עוני וחוסר הערכה עצמית, קשה מאוד להרים אותו.

גר ותושב - אף אם הוא גר או תושב, ואיזהו תושב, כל שקבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה, ואוכל נבלות:

ספר ויקרא די ברור, **כולם** זכאים לעזרה, אבל רש"י "מדייק" את לשון הכתוב ומתאים אותה לפסיקה ולערכים של זמנו, לפיה עוזרים ל"אחר" רק אם הוא מנסה להיות דומה לנו. רש"י ממשיך:

ויראת מאלהיך - לפי שדעתו של אדם נמשכת אחר הרבית וקשה לפרוש הימנו ומורה לעצמו היתר בשביל מעותיו שהיו בטלות אצלו, הוצרך לומר ויראת מאלהיך. או התולה מעותיו בנכרי, כדי להלוותם לישראל ברבית, הרי זה דבר המסור ללבו של אדם ומחשבתו, לכך הוצרך לומר ויראת מאלהיך:

רש"י יודע כמה קשה להלוות בלי ריבית. הוא גם יודע את המעקפים ההלכתיים לכך. לכן הוא אומר – אלוהים יודע מחשבות אדם, והוא יודע את האמת. כאשר אדם עומד בפני הפיתוי לקחת נשך וריבית הוא צריך להימנע מזה מתוך יראת האל.

פרשת ראה – שמיטת חובות ושחרור עבדים

אם ספר ויקרא מדבר על עזרה לכולם, אחיך, גר ותושב ועל מצוות השדה שהן לכולן, הרי שספר דברים כבר מבדיל בין "אחיך" לבין "הנכרי".
בפרשה שבה אנחנו מצויים לשמוט חובות אחת לשבע שנים, (פרשת ראה) נמצאים עקרונות שמנחים את הצדקה היהודית מאז ועד היום:

א. האידיאל הוא שוויון, שלא יהיו עניים: "אֶפְסֹס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֶבִּיּוֹן" (דברים טו ד)

ב. אבל אם האידיאל לא מתקיים, ויש עניים, חובה לתת וחובה להלוות:

כִּי יִהְיֶה בְּךָ אֶבִּיּוֹן מֵאִתְּךָ אֶחָיִךְ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר־הוּא אֶלֶּה יִיָּצֵא לְיָדְךָ לֹא תֶאֱמַר אֶת־לִבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת־יָדְךָ מֵאֶחָיִךְ הָאֶבִּיּוֹן:
כִּי יִפֹּת חֶתְתְּךָ אֶת־יָדְךָ לְיָדוֹ וְהַעֲבִיט תַעֲבִיט נֹדֶד מִחֹסֶר יָד אֲנִשׁוֹר יִחָסֶר לוֹ: (שם, שם, ז-ח)

ג. חובה לתת בעין יפה:

נָתַן תְּתֵן לֹא וְלֹא־יָרַע לְבַבְךָ בְּתִתְּךָ
כִּי לֹא־יִחַד לֹא אָבִי וְלֹא מֶלֶךְ רַב הָאֱרֶץ עַל־כֵּן אֲנִי מְצֻנָּה לְאִמִּי ר':
פִּתְחֵת תִּפְתֹּחַ אֶת־יְדְּךָ לְאֹחַי לְעֵנִי וְלֹא־יָנֹחַ בְּאֶרֶץ נֹכַח (דברים טו י-יא)

ד. העדפת בני עמך על בני עם אחר

אֶת־הַנֶּכֶךְ יִתֵּן תָּגֹשׁ וְאֶשֶׁר יִהְיֶה לְךָ אֶת־אֹחַי תִּשְׁמַט טֵדָה: (דברים טו ד)
(ד)

התורה ובעקבותיה ההלכה היהודית נעה על הציר שמצויר בפרשת ראה, בין מאבק ליצירת עולם אידיאלי שבו "אֶפְסֵכָּי לֹא יִהְיֶה־בְּךָ אָבִי וְלֹא יִהְיֶה־בְּךָ אָבִי וְלֹא יִהְיֶה־בְּךָ אָבִי וְלֹא יִהְיֶה־בְּךָ אָבִי" להתמודדות עם המצב של "כִּי־יִהְיֶה בְּךָ אָבִי וְלֹא יִהְיֶה־בְּךָ אָבִי וְלֹא יִהְיֶה־בְּךָ אָבִי וְלֹא יִהְיֶה־בְּךָ אָבִי" ועד ההבנה שעם כל הכוונות הטובות כנראה ש "כִּי־יִהְיֶה בְּךָ אָבִי וְלֹא יִהְיֶה־בְּךָ אָבִי וְלֹא יִהְיֶה־בְּךָ אָבִי וְלֹא יִהְיֶה־בְּךָ אָבִי" (שם, פסוק יא)

הבדלים וקשרים בין הפרשות :

מה נותנים	ויקרא - פרשת קדושים – לקט שכחה ופאה	ויקרא - פרשת בהר	דברים פרשת ראה
תוצרת חקלאית שאפשר לאכול	הלואה בלי ריבית	נדבות והלוואות	
מטרה	שהעניים לא ימותו מרעב	לחזק את מי שמתחיל להתמוטט כלכלית לפני שהוא נופל	לאפשר למי שכבר לקח הלוואה לפתוח דף חדש
מי מקבל	כולם, העני והגר	כולם, אחיך, גר ותושב	אחריך

רוב הפסוקים שהבאתי דורשים מהעני לא להיות פסיבי. הוא צריך לצאת וללקט, או לבקש הלוואה ולנסות לשקם את עצמו.

במצוות הלקט, הפאה והשכחה, התורה לא מבדילה בין הגר ובין התושבים היהודים של

הארץ, ועל פי ההקשר ברור שהגר בתורה דומה למהגר העבודה בימינו. לעומת זאת בהלוואות יש הבדלה ברורה. מהגויים מותר לקחת ריבית ומ"אחיר" אסור. בשני הספרים, ובעצם בתורה בכלל, העזרה היא בין אדם לחברו. לא מוזכרים מוסדות צדקה שאוספים מכל מי שיכול ומחלקים למי שנזקק.

גם מעשר עני שנראה על פניו כמוסד, בתורה הוא פעולה של יחידים:

והלוי אשר-בשעריך ל'א תעזבנו כי אין לו חלק ונחלה עמך.
מקצה של'ש שנים תוציא את-כל-מעשר תבואתך בשנה ההוא והנחת בשעריך.
ובא הלוי כי אין-לו חלק ונחלה עמך והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך ואכלו
ושבעו למען יברכך יהוה אל'היך בכל-מעשה ידך אשר תעשה. (דברים י"ד כז-כט)

דברים כ"ו

כי תכלה לעשר את-כל-מעשר תבואתך בשנה השלישית שנת המעשר ונתתה ללוי
לגר ליתום ולאלמנה ואכלו בשעריך ושבע (דברים כ"ו יב)

צדקה ממוסדת התפתחה, לפי המשנה, מתקופת בית שני ואילך.

משנה ותלמוד

בתקופת בית שני ואחריה מתחילה להתגבש מסורת צדקה ממוסדת. הצדקה עוברת מחובה המוטלת על היחיד, מצווה שהיא בין אדם לחברו ובין אדם לאחיו העומד בפניו, למצווה קהילתית. עדיין מצווה וחובה לתת, אבל לקופה ולתמחוי. כאן נמצא גם שמותר לכפות את מתן הצדקה אפילו בכוח.

משנה מסכת שקלים פ"ה מ"ו

שתי לשכות היו במקדש ...

לשכת חשאים יראי חטא נותנים לתוכה בחשאי ועניים בני טובים מתפרנסים מתוכה בחשאי.

כאן מדובר על ההתחלה של צדקה ממוסדת. מי שיכול נותן, מי שצריך לוקח⁶.

בבלי, שבת דף סג ע א :

ואמר רבי אבא אמר רבי שמעון בן לקיש:

גדול המלוה יותר מן העושה צדקה, ומטיל בכיס יותר מכולן

אבל עדיין יש מקום לצדקה אישית – הלוואה, וכאן רבי שמעון בן לקיש מעדיף את ההלוואה על הצדקה.

על בסיס הגמרא הזו הרמב"ם בונה את מעלת הצדקה הגבוהה ביותר, ועל כך בהמשך.

בבלי, בבא בתרא, מדף ח עא עד דף יב עב

פרק השותפין במסכת בבא בתרא עוסק בין השאר במצוות צדקה. חלק מהנאמר בדפים אלו הוא הבסיס לשמונה מעלות הצדקה של הרמב"ם, שמופיעות גם בשולחן ערוך.

את הקישור מצאתי בביאור הגר"א, יורה דעה סימן רמט.

דפים אלו מלאים אמירות ואגדות בזכות הצדקה, יחד עם הנחיות מעשיות של גביה, כפיית גביה, חלוקה צודקת ומניעת מעילות, כמו למשל דף ח עב שעוסק בשאלה איך אוספים צדקה (בשניים) ואיך מחלקים (בשלושה). בעצם, הבבלי מנסה להתמודד עם בעיית חוסר השקיפות שהיא אינהרנטית לצדקה ממוסדת ומתן בסתר.

דף זה הוא הבסיס להלכות במשנה תורה לרמב"ם, מתנות עניים, פרק ט'.

דף ט עא שואל איזה בחינות העני צריך לעבור כדי לקבל מזון ומחסה, והרמב"ם משתמש במונחים דומים בפרק ז' של מתנות עניים.

6 אולי מכאן לקח קארל מרקס את העיקרון: מכל אחד כפי יכולתו, לכל אחד לפי צרכיו.

להלן דוגמאות לאגדות ואמירות בזכות הצדקה מתוך פרק "השותפין":

רבי יהושע בן לוי אמר: כל הרגיל לעשות צדקה - זוכה הוי"ן לו בנים בעלי חכמה,
בעלי עושר, בעלי אגדה. בעלי חכמה (בבלי, בבא בתרא, דף ט עב)

רבי יהושע מבטיח מי למי שנותן הרבה צדקה ילדים מוכשרים. ההבטחה הזו מראה
שכנראה היה צורך לשכנע לתת צדקה, שזה לא היה מובן מאליו.

בהמשך נמצא את האגדה על רבי מאיר וטורנוסרופוס הרשע – ששואל: אם אלוהים שלכם
כל כך אוהב את העניים, למה הוא לא דואג להם בעצמו?
רבי מאיר עונה – שבעצם העניים קיימים כדי שנעשה מצוות ונצל מאש הגיהנום.
טורנוסרופוס מדמה את העניים לעבדים, ואילו רבי מאיר מדמה אותם לבני מלך, שגם אם
המלך כועס עליהם, מי שדואג להם יקבל את גמולו מהמלך. (שם, דף י עא)

בדף יא עא מובא סיפור על בנימין הצדיק שפרנס אשה ושבעה בנים מכספו, מכיוון שלא היה
מספיק כסף בקופה הציבורית. הגמול היה תוספת של 22 שנה לחייו.

מובא גם סיפור על מונבז המלך (משושלת החשמונאים) שבזבז את אוצרותיו על צדקה
בשנת בצורת. כשבאו אליו בטענות הוא ענה בפסוקים שמראים שצדקה היא השקעה ולא
בזבז.

כל העקרונות שנובעים מהסיפורים והאמירות של חכמי המשנה והתלמוד מובאים, כאמור,
על ידי הרמב"ם (בלי מראי מקום כמובן) בספרו משנה תורה, בפרק מתנות עניים.

במאמרו, "מגמות דתיות וחברתיות בתורת הצדקה של חז"ל", אורבך⁷ מציין את העיסוק
הרב של חז"ל בצדקה ותוהה אם זה נובע מכך שהצדקה הייתה כל כך חשובה בעיני חז"ל או
שחז"ל פשוט מנסים לשכנע את השומעים הסרבנים לתת.

לדעתו אסור לשכוח שהצדקה היא מצווה, ושחכמי המשנה והתלמוד לא היו בעיני עצמם
מתקני עולם אלא פרשנים של רצון ה'. המאמר שלו מנסה לבדוק את הכוחות הפוליטיים
והחברתיים שפעלו על ההשקפות הדתיות – בעיקר את השפעת הנצרות והגישה שלה
לצדקה, לעוני ולעושר. וכן את השפעת הדעות הדתיות על התופעות החברתיות.
אחרי סקירה של היחס לצדקה ביהדות (חובה, מצווה, חלק ממערכת מצוות, שמטרתה
להקטין את הסבל ואת הפער החברתי) לעומת היחס לצדקה בנצרות (נתינה מתוך אהבה,

⁷ מגמות דתיות וחברתיות בתורת הצדקה של חז"ל, בתוך "מעולמם של חכמים (תשמח) עמ' 124-97 מאת
אפרים אלימלך אורבך

חובה מוסרית, לטובת הנותן ופחות מתוך מחשבה על המקבל), ואת היחס האמביוולנטי של יהודים לקבלת צדקה מגויים ולנתינת צדקה לגויים הוא מגיע למסקנה שמעשי הצדקה, חוץ מהיותם חובה דתית, הגבירו את האחריות ההדדית, את האחדות הפנימית ואת הקשר בין הקהילות.

לדעתי גם היום, למרות שאין לקהילה היהודית בחו"ל דרך לכפות מתן צדקה, עדיין מוסדות הצדקה מהווים גורם מגבש לקהילה היהודית, גם זו שאינה קשורה לבתי כנסת. אורבך מסכם, שדווקא בגלל שתורת הצדקה של חז"ל לא ביקשה לוותר לחלוטין על העושר, ולא דרשה דרישות בלתי אפשריות, הצדקה בקהילות היהודיות הייתה כלי להפחתת המתח הבין מעמדי, ולהפחתת הסבל והעוני.

קהילת שהצליחו במשימה הזו של הפחתת אי השוויון היו יותר מגובשות ו"עמדו ביתר הצלחה במאבק על קיומן". אורבך מסיים בציטוט מתוך משנה תורה לרמב"ם, הלכות מתנות עניים פרק י' הלכה א':

ואין ישראל נגאלין אלא בזכות הצדקה, שנאמר "ציון, במשפט תיפדה; ושביה, בצדקה" (ישעיהו א, כז).

בהמשך העבודה אציג את מוסדות הצדקה הרבים שפעלו בקהילות ישראל בימי הביניים ואת דרכי הגביה וחלוקת הכספים.

רמב"ם - ספר זרעים - הלכות מתנות עניים

במשנה תורה לרמב"ם, רוב ספר זרעים מוקדש למצוות שיוצאות מהכיס: מעשרות, תרומות, מתנות עניים, כלאיים, ביכורים ומתנות כהונה, מעשר שני ושמיטה ויובל. למרות שגם למעשר שני ולשמיטה ויובל יש קשר לצדקה בחרתי להתמקד בפרק "הלכות מתנות עניים".

הלכות מתנות עניים

פרק א' עוסק במצווה פאה, לקט, שכחה ועוללות הכרם.
הרמב"ם הולך בדרכו של רש"י ואומר בהלכה ט':

כל גר האמור במתנות עניים, אינו אלא גר צדק--שהרי הוא אומר במעשר עני "ובא הלוי . . . והגר" (דברים יד, כט), מה הלוי בן ברית? אף הגר בן ברית.

אבל הרמב"ם מסייג, ומסביר שעדיין צריך לאפשר לגויים ליהנות ממצוות אלה, בשם העיקרון החשוב של דרכי שלום:

ואף על פי כן אין מונעין עניי גויים ממתנות אלו, אלא באין בכלל עניי ישראל ונוטלין אותן--**מפני דרכי שלום**.

פרק ז' עוסק במתנות עניים- כמה ולמי נותנים, כמה וממי לוקחים.

בפרק זה יש שתי הלכות שנראו סותרות:

הלכה ז

מפרנסין ומכסין עניי עכו"ם עם עניי ישראל מפני דרכי שלום...

הלכה יג

עני שהוא קרובו קודם לכל אדם,

עניי ביתו קודמין לעניי עירו,

עניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת

שנאמר לאחריך לענייך ולאביונך בארצך.

אבל אפשר לאחד את שתי ההלכות באמירה שמוטל עלינו לטפל בעניים שסביבנו, גם אם הם גויים, גם כי הם עניי עירנו וגם בגלל העיקרון החשוב של דרכי שלום.

פרק ט' עוסק בצדקה, הוא פותח בכך ש:

"כל עיר שיש בה ישראל, חייבים להעמיד מהם גבאי צדקה אנשים ידועים ונאמנים - -
- ועיר שאין בה קופה של צדקה אין תלמיד חכם רשאי לדור בה"

פרק זה גם מנסה לפתור בעיה שקיימת עד היום:
איך גובים ביושר ומחלקים ביושר ואיך דואגים לכך שהכסף ילך באמת לצדקה ולא לכיס פרטי
כלשהו, ומצד שני מבטיחים מתן בסתר. הפתרון שהרמב"ם מציע, בהלכה ה':

הקופה אינה נגבית אלא בשניים⁸,
שאינן עושים שררה על הציבור בממון בפחות משניים;
ומותר להאמין אחד על המעות של קופה.
ואינה נתחלקת אלא בשלושה,
מפני שהוא כדיני ממונות שנותן לכל אחד די מחסורו לשבת.

שני אנשים ממונים על האיסוף ושלושה על החלוקה, ובדרך זו מקשים על הרמאים.
(מבוסס על בבא בתרא, ח, ע"א וע"ב)

בפרק י' הרמב"ם מדגיש את חובת הצדקה ואת חשיבות המצווה הזו. הוא מבטיח שמי
שנותן צדקה לא יהפוך לעני בגלל זה.

הלכה ג':

כל המרחם--מרחמין עליו

אם מישהו שואל את עצמו מה ההיגיון בנתינת צדקה? למה לי לתת משהו שהוא שלי
למישהו שלא עבד בשבילו? התשובה היא בארבע המילים הפשוטות האלו. אתה לא יודע מה
יוליד יום המחר, מי יודע מתי תזדקק. עדיף להיות חלק מחברה שבה מרחמים, שבה העזרה
לחלש היא טבעית.

הרמב"ם נותן עוד כמה נימוקים – מי שלא נותן הוא בן בליעל, הוא עובד עבודה זרה,
כנראה שמשוהו אצלו לא מהעם היהודי, ושהקדוש ברוך הוא קרוב לעניים ומקשיב להם.

עוד דבר שהרמב"ם מזהיר עליו הוא שלא להשפיל את מי שנזקק.

הלכה ז':

כל הנותן צדקה לעני בסבר פנים רעות, ופניו כבושות בקרקע--אפילו נתן לו אלף
זהובים, איבד זכותו או הפסידה. אלא נותן לו בסבר פנים יפות ובשמחה.

⁸ קופה של צדקה נגבית בשניים – בבלי, בבא בתרא, ח, ע"א וע"ב

לפני שמונה מעלות הצדקה הידועות יש הלכה לא צפויה,

הלכה ט:

הכופה אחרים ליתן צדקה, ומעשה אותן--שכרו גדול משכר הנותן; ועל גבאי צדקה וכיוצא בהם נאמר "ומצדיקי, הרבים, ככוכבים"⁹ (דניאל יב, ג).

היינו מצפים שמי שנותן הוא טוב יותר ממי שגובה מאחרים, אבל לדעת הרמב"ם דווקא מי שמכריח אחרים לתרום הוא טוב יותר. אולי בגלל שהגובה סובל את ההשפלות במקום הנזקקים, ואולי כי הוא אוסף יותר ממה שהוא עצמו היה יכול לתת. כמו כן הגבאי מאפשר את המצווה של נותנים פשוטים רבים. הוא בעצם מתקן עולם ברמה הקהילתית ולא רק יוצא ידי חובתו האישית.

שמונה מעלות הצדקה

כידוע, הרמב"ם מדבר על שמונה דרגות של צדקה. הדרגה העליונה ביותר היא הדרגה של הוצאת הנזקק ממעגל העוני:

הלכה י':

שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו:

מעלה גדולה שאין למעלה ממנה--זה המחזיק בידי ישראל שמך, ונותן לו מתנה או הלואה, או עושה עימו שותפות, או ממציא לו מלאכה, כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות ולא ישאל; ועל זה נאמר "והחזקת בו, גר ותושב וחי עימך" (ויקרא כה, לה), כלומר החזק בו שלא ייפול ויצטרך.

אפשר להציע את מבחן הרמב"ם למפעלי צדקה ותיקון עולם. האם הם מסייעים להוציא את המקבלים ממעגל העוני? האם הם מחזקים או מחלישים את המקבלים?

הדרגות הבאות גם הן בעלות עניין למי שמתכנן פרויקט צדקה:

שלוש הדרגות הבאות מדברות על סוג של הלבנת פנים – אם אני לא יודע ממי לקחתי וממי נתתי, כאשר ניתקל זה בזה ברחוב לא יהיה מבט של "אתה חייב לי" בינינו.

1. מי שנותן לא יודע למי הוא נותן, מי שלוקח לא יודע ממי הוא לקח¹⁰

⁹ בבלי מסכת בבא בתרא ט עא "אמר רב אסי: שקולה צדקה כנגד כל המצות, שנאמר: והעמדנו עלינו מצות וגו', מצוה אין כתיב כאן אלא מצות. (סימן: גדול מקדש משה) אמר רבי אלעזר: גדול המעשה יותר מן העושה,

2. הנותן יודע למי הוא נותן, העני לא יודע ממי הוא לקח.

3. העני יודע ממי הוא לקח, הנותן לא יותר למי הוא נתן.

הדרגות האלו, שעל פניהן מצוינות, מסוכנות מבחינת שקיפות. אם אף אחד לא יודע מי נתן וכמה, ואף אחד לא יודע למי הלך הכסף, קל מאוד לרמות. בפרק הקודם, פרק ט', הרמב"ם כבר הציע סעדים לבעיה זו.

אלו הדרגות הממוסדות, של קופה מאורגנת של העיר.

בארבע הדרגות האחרונות יש מגע בין הנותן למקבל וצריך לעשות אותו נעים ומכבד ככל האפשר. במילים של הרמב"ם:

פחות מזה--שייתן לעני בידו, קודם שישאל.

פחות מזה--שייתן לו כראוי ליתן לו, אחר שישאל.

פחות מזה--שייתן לו פחות מן הראוי, בסבר פנים יפות.

פחות מזה--שייתן לו, בעצב

גם בארבע הדרגות האחרונות הדרגה העליונה היא היפה ביותר "שייתן לו קודם שישאל" כי היא מכריחה אותנו להיות מודעים למי שסביבנו, רגישים, ולא אטומי לב ומנוכרים זה לזה. הדרגה הבאה – לתת בעין יפה, אחרי שהעני מבקש. לפעמים אנחנו רוצים לעזור אבל אין לנו מספיק משלנו, ואז פועלים לפי הדרגה השלישית, לתת פחות ממה שהעני צריך אבל ברגישות ובעדינות. הדרגה הנמוכה ביותר היא לתת בעצב, כי היא משפילה את המקבל, אבל היא עדיין בתוך דרגות הצדקה, לא אומרים לנותן "עדיף לא לתת מאשר לתת ככה". עדיין זה יכול להציל עני מרעב.

בהמשך, הרמב"ם תומך בעזרה לצאצאים שלנו ולהורינו לפני שנותנים לאחרים.

כמו כן הוא ממליץ להעסיק עניים ויתומים במקום עבדים. עדיף להעסיק את בני עמך, אומר הרמב"ם.

למעשה, מזהיר הרמב"ם מנפילה מהירה מדי על הקופה הציבורית. קודם כל תעבוד, קבל עבודה, אומר הרמב"ם, ורק אם אתה לא יכול לעבוד תפנה לעזרה.

במאמרים שאסקור בהמשך אפשר לראות את רוחו והשראתו של הרמב"ם. המאמר שעוסק במלחמה של היהדות בעוני מקדם הלוואות ללא ריבית, המאמר על תרומה של נשים מעדיף תכניות לעזרה על פני בניינים מפוארים.

¹⁰ בבלי, בבא בתרא דף י' עב "נותנה ואינו יודע למי נותנה, נוטלה ואינו יודע ממי נוטלה."

המגמה היא שעדיף לתת לטובת לימודים או פתיחת עסק, עדיף לשמר תחושת יכולות עצמית ועצמאות ולא לגרום לאדם להרגיש שהוא לא מסוגל לכלום. בחלק מן הפרויקטים שאציג בהמשך יש ניסיון להוציא אנשים ממעגל העוני (יוצר אור) להביא אנשים לתת כדי לקבל (בנק הזמן בקמ"ץ) או לפחות לתמוך בהם בעבודתם (עבודה עם מלב"ן, קהילת יובל גדרה). דומה, כי הרמב"ם מדרג נתינה ממוסדת מעל נתינה ישירה.

שולחן ערוך

אם רוצים לחפש את המקורות של שמונה מעלות הצדקה לרמב"ם אפשר למצוא אותם דווקא בפירוש לשולחן ערוך של הגאון מוילנה¹¹. הגר"א מוצא את המקורות במשנה, בתוספתא, בספרי, בראשונים אחרים ועוד, אבל חלק גדול מהדיון מופנה למובאות מבבא בתרא דפים ח עב – יב עא, שסקרנו קודם. בעיקרון, השולחן ערוך חוזר כאן על דברי הרמב"ם, אבל הרמ"א מוסיף משהו על צניעות במתן צדקה, על ציון שמו של התורם על בנין למשל, נושא שיידון בהמשך במאמר על נשים תורמות בארה"ב.

שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט סעיף יג

[טז] פחות מזה, שיתן לו בעצב.

הגה:

ועל כל פנים לא יתפאר האדם בצדקה שנותן. ואם מתפאר, לא די שאינו מקבל שכר, אלא אפילו מענישין אותו עליה (סמ"ג מביאו ב"י סי' רמ"ז). ומכל מקום מי שמקדיש דבר לצדקה, מותר לו שיכתוב שמו עליו שיהא לו לזכרון, וראוי לעשות כן (תשובת רשב"א סימן תקפ"ב/תקפ"א/).

הרמ"א מדבר נגד התפארות בצדקה, יש בזה הלבנת פנים של מי שנותן פחות, והתרברבות שאינה נאה.

מצד שני, הוא אומר, מי שמקדיש דבר לצדקה יכול לכתוב את שמו עליו שיהיה לו לזכרון. הרמ"א מבין שמי שנותן (ונראה בהמשך שזה נכון בעיקר לגברים) רוצה הכרה בנתינה שלו. התחרות בין גברים יכולה להניע אחרים לתת באותה מידה, והציבור יוצא נשכר מכך. אפשר לומר אולי שהמנהג של "מכירת עליות" בשבתות, ובעיקר המנהג הספרדי של מעין

¹¹ ביאור הגר"א על השו"ע

ר' אליהו ב"ר שלמה זלמן מוילנא, הידוע בכינויו 'הגאון מוילנא', הגר"א (הגאון ר' אליהו) או 'הגאון' סתם (1720 – 1797) מטרת הביאור היא לציין את מקורות ההלכה שבשו"ע בספרות חז"ל ובראשונים.

"מכירה פומבית" של כיבודים לפני תפילת "כל נדרי", היא דוגמה למצב שבו התחרות על הכבוד מביאה לתרומות גבוהות ביותר לבית הכנסת.

הרמ"א לא מעודד את התחרות והגאווה, אבל כמו הלל שהתקין את הפרוזבול הוא מבין את הטבע האנושי ומנסה לשפר אותו בהדרגה.

לנו הרפורמים ה"שוק" של מכירת כיבודים ביום כיפור נראה בעייתי מאוד, ולא רק לנו, אבל אני לא מרגישה שאני יכולה לשפוט את דרכי איסוף הכספים של קהילות אחרות. בספר "אל תיגע בזמיר" מתוארת סצנה שבה אוספים כסף בכנסיה לטובת חבר קהילה שנכלא על לא עוול בכפו, חוץ מזה שכפו שחורה, והכומר לוחץ על חברי הקהילה העניים לתת עוד קצת. קשה לדבר כאן על מטרה שמקדשת את האמצעים. הגבול האישי שלי הוא לא לקחת תרומות של כסף שהושג במרמה ובעושק, על חשבון עניים אחרים.

ימי הביניים

במאמר "הצדקה בחיי הציבור"¹², בצלאל לנדוי מראה את חשיבות הצדקה כמצווה מהתורה שמחזקת במשנה תורה ובשולחן ערוך.

הצדקה היא בכסף, באוכל, בצרכי רפואה.

יש כמה סוגי צדקה – הלוואה שתאפשר פתיחת עסק או לימודים כדי לצאת ממעגל העוני, או נדבת כסף, אוכל לרעבים ועזרה במצבים שונים לאורך החיים.

כפי שראינו במשנה, כבר בתקופת בית שני הייתה קופת צדקה בבית המקדש עבור בני טובים ותמחוי לכולם כולל הגויים.

בגלות, הקהילות היהודיות לקחו איתן את המוסדות האלו והרחיבו אותם. היו זמנים שעשירי הקהילה העדיפו לתמוך בבני משפחתם מאשר לתת כסף לקופה הציבורית שתחולק שווה בשווה בין כולם, אבל לרוב הכריחו אותם להשתתף בקופה הכללית, למרות שהרמב"ם אומר שבני המשפחה קודמים לאביונים אחרים.¹³

מתן לעניים נעשה דרך קופות צדקה שנוהלו על ידי גבאים. הם היו צריכים להיות אנשים יוצאי דופן לטובה ועדיין היו תמיד רינונים. הסיבה לכך היא שמתן בסתר אמתי מונע אפשרות

¹² הצדקה בחיי הציבור מאת בצלאל לנדוי מחניים ס' תשכ"א
<http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/mahanaim/hazdaka-4.htm>

¹³ רמב"ם הלכות מתנות עניים פ"ז ה'יד" עני שהוא קרובו קודם לכל אדם, עניי ביתו קודמין לעניי עירו, עניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת שנאמר לאחריך לענייך ולאביונך בארצך".

של דין וחשבון גלוי על ההוצאות. הגבאים היו חייבים לברר מי במצוקה ולפנות אליו בדיסקרטיות. כל זה נתן כוח גדול מאוד בידי הגבאים.

מלבד עזרה לעניים ולחלשים התקיימו כמה מוסדות ספציפיים – חב"א קדישא, שטיפלו בכל מה שקשור בקבורה ולפעמים במה שמסביב לכך; ביקור חולים – הן בתי חולים של הקהילה והן טיפול בחולים דרך מימון שירות רפואי וביקור ממשי אצלם; איסוף כסף להכנסת כלה – מימון החתונה ותכולת הבית אחרי החתונה; בתי יתומים; פדיון שבויים.

אפשר לומר שהגמ"ח"ים בחברה החרדית היום, כמו יד שרה ועזר מציון שעוזרים לחולים הם המשך של המסורת הזו.

המאמר מצטט מהתורה, מהרמב"ם ומשולחן ערוך ומגיע לשני עקרונות –

1. בימי הביניים, המטרה היתה להחזיר אדם למעגל העבודה והעצמאות
2. באותה תקופה מתמסדת ביתר-עוז עזרה לא ישירה אלא דרך מוסדות

לנדוי אומר:

מוסדות החסד נמנים על היסודות הקהילתיים, שהונחו עוד בימים שבית המקדש היה קיים, וגם בגלות ישראל מעל אדמתו, הוסיף לקיים את מורשת אבותיו "הלא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית". (ישעיה נ"ח ז)

המאמר עוסק בצדקה במובנה הרחב, וכולל גם גמילות חסד לעשירים כדברי הירושלמי (פאה פ"א ה"א):

"צדקה וגמילות חסדים שקולות כנגד כל מצוותיה של תורה, הצדקה נוהגת לעניים וגמ"ח נוהגת לעניים ולעשירים, הצדקה נוהגת בחיים וגמילות חסד בחיים ובמתים, הצדקה נוהגת בממונו, וגמילות חסד בין בממונו ובין בגופו."

במסכת אבות נמצא:

"על שלושה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים". (אבות פרק א ב).

גמילות חסדים על פי אתר דעת¹⁴ מוגדרת כחסד שגומל אדם לחברו.

היא לא מכוונת רק לעניים, אלא גם לעשירים.

יש גמילות חסד בממונו כמו: הלוואה בלי ריבית,

¹⁴ <http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=365>

ויש גמילות חסדים בגופו כמו: שמחת חתנים, בקור חולים, הלווית המת ונחום אבלים. וכמובן "גמילות חסד של אמת" - טיפול בהבאה לקבורה ובקבורה של מתים. זה חסד של אמת כי המתים לא יכולים להחזיר טובה.

מוסדות הקהילה היהודית טיפלו בעניים – תמחוי, בית הקדש, הכנסת כלה ועוד, אבל גם תמכו בבני המעמד הבינוני ובעשירים כאשר אלו נזקקו להלוואות בלי ריבית, ובכולם, עניים ועשירים כאחד כאשר הגיע זמנם להקבר. הצדקה וגמילות החסדים יחד יצרו רשת ביטחון חזקה לחברי הקהילה.

קופה ותמחוי

בתקופת הבית השני ובתקופת הגאונים מדובר היה על קופה של כסף ותמחוי של מזון, אולם באירופה הצטמצם מוסד זה לקופת צדקה בלבד.

לתפקיד גבאי צדקה ניסו תמיד למנות אנשים נאמנים ביותר ומעמדם היה נכבד ומיוחס. חלקם של גבאי צדקה לא שפר גם בימי הביניים, והוראות מיוחדות ב"ספר חסידים" באות לעודד את הגבאים לתת לפי שיקוליהם, ולא להתחשב בתגובה אפשרית:

"והייתם נקיים מה' ומישראל, ולא מכל ישראל - - - והגבאי חייב לתת לעניים צנועים בני טובים" שלא ידעו אלא שניים-שלושה מטובי העיר", ואף על פי שיציגו בפניו שאלה "אנה באה הצדקה כך מהרה", ולגבאי יש בוש, מוטב לגבאי שילבינו פניו ואל יתבייש העני". (הוצאת מקיצי נרדמים, סימן תתקח).

הגבאים מצד אחד חייבים במתן בסתר, שאנשים לא יידעו למי נותנים, מי נזקק, ומצד שני הם נתונים לביקורת בלתי פוסקת על מעשיהם.

ארגון מוסדות הצדקה ליד הקהילות

במאה ה-11 וה-12 הקהילות בספרד ובצרפת מתחילות להתגבש כגופים מאורגנים, עם סמכויות מסוימות בענפי החיים הציבוריים כולל מוסדות הצדקה. מתקופה זו שמורות בידינו תקנות שהותקנו בימות ר' שמשון ב"ר אברהם משאנץ¹⁵, ובהם נמסר על תקנות שהותקנו

¹⁵ לפי אתר דעת, שמשון בן אברהם משאנץ הוא מבעלי התוספות בצרפת 1150-1230
<http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=2692>

ע"י בני העיר לתקנות העניים. מוסדות הצדקה התארגנו בקהילות היהודיות בצורה אחרת מזו שהייתה מקובלת בימי המשנה והתלמוד. במקום קופה ותמחוי עברו לקופת צדקה כללית.

לנדוי מביא התפתחות מעניינת:

עם התפתחות הקהילות בספרד התפתחו שם מוסדות הצדקה, ולעיתים התלקחו חילוקי דעות בניהולן. הרשב"א, מגדולי חכמי ספרד במאה הראשונה לאלף הששי, מביא באחת מתשובותיו את השאלה שהובאה לפניו כאשר "עניי העיר מרובים והעשירים אומרים שיחזרו על הפתחים, והבינוניים אומרים שלא יחזרו על הפתחים, אלא תהיה פרנסתן על הציבור לפי ממון", והוא פוסק להלכה כי "הדין עם הבינוניים". הכרעתו נתקבלה להלכה, והובאה גם ע"י מרן רבי יוסף קארו (בשולחן ערוך יורה דעה סימן ר"נ סעיף ה') ונתמכת גם ע"י הרמ"א בהגהותיו.

יש כאן חיזוק של המעבר ממתן ישיר למתן ממוסד, ציבורי, ואמירה שללכת מבית לבית מבייש את המקבל ומעיק על הנותן. עדיף לתת ולקחת מהקופה הציבורית. אפשר לראות כאן גם גוון סוציאליסטי, תיקון עולם: כדי שהעשירים יתנו יותר, כדי שהתרומות יהיו בפרופורציה ליכולתו של התורם, צריך מערכת ממוסדת ולא סתם חזרה על הפתחים. הגבאים היו חייבים לפעול בטקט ולתמוך גם בעשירים שירדו מנכסיהם כך שהעניים ימשיכו לאכול אצלם.

עד כה דיברנו בעיקר על אירופה, אבל לנדוי מצטט גם לגבי תימן:

מעניינים הם דבריו של ר' יחיא קאפח בספרו "הליכות תימן" (ע' 100), על קופת ה"הקדש", שהיתה קיימת בקהילות תימן, ונועדה לתמיכת העניים, ביחוד בשעת מחלתם. מקופה זו הוציאו לתכריכין וליתר צרכי הקבורה לעניים, וכן נטלה הקופה על עצמה להחזיק את פועלי הנקיון, המתבטלים ממלאכתם בימות הגשמים. בין סדרי הקופה בתימן יש להזכיר את התקנה, שנתקבלה לפני דורות רבים, שכל שור או כבש או עז הנשחטים, הרי חלבם ועורם מופקעים לקופת ההקדש, ומאידך, הרי במקרה שהבהמה נטרפת, מקבל הקצב או בעל הבהמה, פיצוי מקופה זו.

אחת התוצאות של גביית הצדקה הנמרצת הייתה שהגויים לא ידעו על יהודים עניים.

הקהילה תמכה בהם, ולכן התפתחה תפישה מוטעית לפיה כל היהודים עשירים.

חוץ מקופה ותמחוי התקיימו מוסדות נוספים בקהילות ישראל:

גמילות חסדים - הלוואות בלי ריבית.

ביקור חולים - השאלת כלי רפואה, מימון רופאים או חובשים לעניים / בית חולים – בית ההקדש / ביקור חולים ממש.

חברא קדישא (גחש"א - גמילות חסד של אמת)

לנדוי מציין, שה"חברא קדישא" הייתה חבורה סגורה ואיכותית. הגר"א מוילנה שציטטנו קודם היה חבר ב"חברא קדישא" של וילנה.

הפעילות של "חברא קדישא" כללה לעיתים גם עזרה לחולים, איסוף מנין בשעת הפטירה, ניחום אבלים וסעודות הבראה לאבלים נזקקים.

הכנסת כלה - הכנסת כלה לחופה נכללת במצוות גמילות חסדים והיא נחשבת מצווה חשובה.

בתי יתומים

הדאגה ליתומים הוטלה על מוסדות הקהילה. בית היתומים הראשון נוסד באמסטרדם ב-1648 על ידי העדה הפורטוגזית.

פדיון שבויים

במסכת בבא בתרא (ח' ע"ב) מצוינת מצוות פדיון שבויים כ"מצווה רבה" שכן "והוא ביד הנכרי לעשות בו כל חפצו, אם למות אם לחרב אם לרעב".

מצבי המלחמה התכופים הצריכו הרבה השקעה בתחום זה, וטורקיה הפכה מרכז לפדיון שבויים יהודיים.

בתי ה"הקדש"

אורחים מכובדים התארחו בבתי אנשי הקהילה, אורחים שהפרוטה מצויה בכיסם לנו בפונדקים, וחסרי הכל לנו בבית האורחים הקהילתי, ששימש גם בית חולים לעת מצוא ונקרא "הקדש".

המימון לכל המוסדות האלו היה תרומות של תושבי הקהילות .

לנדוי מציין שבחסידות התגבשה צורה אחרת של צדקה ציבורית, לפיה מנהיג העדה (האדמו"ר) לקח את ה"פדיונות" מאנשי שלומו, וחילק אותם לצדקה כראות עיניו. הוא מצטט את ספרו של י. כץ "מסורת ומשבר", (ע' 188) לפיו אפילו אגודות של בעלי מקצוע יהודיים הרגישו שהן חייבות לעסוק במצוות ובמעשי חסד כדי להצדיק את קיומן.

העת החדשה

ארה"ב - המלחמה של היהדות בעוני

במאמר ¹⁶ **Judaism's war on poverty** דאלין יוצא נגד הרעיון של מדינת הרווחה, שלצערם היהודים כיום (המאמר יצא לאור ב-1997) מאמצים אל ליבם. הצדקה היהודית לדעתו עוסקת ב self reliance, כאשר יש לה שני מעגלים. הקהילה היהודית עצמה אמורה לתמוך בנחשלים שלה בלי לבקש עזרה מהמוסדות הממשלתיים, וכל יחיד בתוך הקהילה צריך לחזור למעגל העבודה והתרומה לחברה מהר ככל האפשר. הלוואות ללא ריבית יכולות לסייע להתחיל עסק, ללמוד מקצוע, או לעבור תקופה קשה. כותב המאמר חושש שמתן צדקה כנדבה (להבדיל מצדקה שנועדה להחזיר אדם למעגל העבודה) יוביל לחוסר אונים נמשך. המאמר מדגיש את חשיבות מתן הלוואה בלי ריבית ומצטט משמות פרק כב פסוק כד :

אִם-כֹּסֶף תִּלְוֶה אֶת-עַמִּי אֶת-עַמִּי עֲנִי עֲמֹךְ לֹא-תִהְיֶה לְכֹנֶשׁ הָ לֹא-תִשִּׁימֶהוּ עַל-יְנֹשֵׁךְ:

ואת האמירה בתלמוד שכבר הבאנו לעיל

ואמר רבי אבא אמר רבי שמעון בן לקיש:

גדול המלוה יותר מן העושה צדקה, ומטיל בכיס יותר מכולן (בבלי, שבת, סג עא)

כותב המאמר מתרגם את הביטוי "מטיל בכיס" כשותפות. גם בימי הביניים העדיפו את הפורמט של הלוואה על נתינה, והוא מצטט את רש"י אומר שאין בוושה בהלוואה, ושהעשירים יעדיפו לתת הלוואה מאשר נדבה. בעיני יש בזה הגיון מסוים – גם אם חלק מהלווים לא יחזירו את חובם עדיין חלק מהכסף חוזר לקופה הציבורית או לנותן ומאפשר לתת לעוד אנשים, ובנוסף לכך זה מונע מאנשים להרגיש מסכנים וקורבניים, או לחילופין, מקופחים-תמידיים. המאמר טוען שכבר מהמאה השנייה הקהילה היהודית התנגדה לקבלת עזרה מבחוץ, ומי שקיבל עזרה מהשלטון הרומי נחשב פסול לעדות.

הוא כנראה מסתמך על פירוש הגאונים לבבלי סנהדרין כו ע"ב :

¹⁶ **Judaism's war on poverty**, Dalin, David G, *Policy Review*; Sep/Oct 1997; 85; ProQuest Research Library, pg 28

אמר רב נחמן: אוכלי דבר אחר פסולין לעדות. הני מילי - בפרהסיא, אבל בצינעה - לא. ובפרהסיא נמי לא אמרן אלא דאפשר ליה לאיתזוני בצינעה, וקא מבזי נפשיה בפרהסיא, אבל לא אפשר ליה - חיותיה הוא,

תשובות הגאונים שערי צדק חלק ד שער ז סימן כה

ומקבלי צדקה מגוים פסולים לעדות, דאמר רב נחמן (סנהדרין כ"ו): אוכלי דבר אחר פסולים לעדות ופרשו חכמים זה המקבל צדקה מגויים.

מצד אחד אפשר לראות בזה שמירה על אוטונומיה יהודית, מצד שני זו שמירה על הכוח וההשפעה של בעלי ההון בתוך הקהילה. (יש לציין, כי הקהילה החרדית בארץ מצליחה גם לקחת מהמשלה וגם להשאיר את הכוח של חלוקת התקציב בידי הרבנים והעסקנים של הקהילה, ובכך מצליחים לאכול את העוגה ולהשאיר אותה שלמה.)

בארה"ב עד 1820 איסוף הצדקה וחלוקתה נעשה דרך בתי הכנסת, ובתי הכנסת דאגו לחלשים בקהילה. החל מתחילת המאה ה-19 הוקמו ארגונים יהודיים מקיפים יותר, רחוקים מחיי בית הכנסת, כי ממדי העוני גדלו והקהילות המקומיות לא יכלו לטפל בכל הנצרכים לבדן.

עד פרוץ מלחמת האזרחים בארה"ב, ב-1861, הספיקו היהודים להקים כמה מוסדות שקיימים עד היום – בית חולים בפילדלפיה, בית חולים הר סיני בניו יורק, בית יתומים ואת ארגון בני ברית.

מוסדות יהודיים שנוסדו בתקופה זו פעלו גם בעניין של הלוואות בלי ריבית וגם לטובת מי שלא יכול לעזור לעצמו – יתומים, חולים, זקנים.

הנקודה הזו חשובה בעיני. כאשר באים לבחון רעיון לפרויקט תיקון עולם אפשר לחשוב על עזרה למי שלא יכול לעזור לעצמו, כדבר לא פחות חשוב מאשר חזרה למעגל העבודה של מי שיכול. זה ההבדל בין פרויקט ויסקונסין שמטרתו המוצהרת הייתה להוציא אנשים ממעגל העוני והאבטלה אבל למעשה הוא גרם לכך שמי שהיה זקוק לעזרה לא קיבל אותה, ובין ההצעה של דאלין של עזרה בהלוואות בלי לוותר על עזרה לרעבים מדי פעם.

במאה ה-19 ובתחילת המאה העשרים הקהילה היהודית בארה"ב התנגדה לכל עזרה או התערבות ממשלתית במפעלי הצדקה שלה. המאמר מצטט מאמר מערכת של העיתון Occident מ-1858 שאומר "כל זמן שאנחנו יכולים ללמוד את הנוער שלנו עברית ויהדות, לדאוג למצות לפסח ולפחם בחורף למי שצריך, ולהחליט בעצמנו למי אנחנו נותנים צדקה, אנחנו גאים לא לקחת כסף מהממשלה או מקרנות כלליות של הציבור הלא יהודי".

הגישה כאן מאוד אמריקאית – לא לקחת מהממשלה עקב הסכנה שהממשלה תתחיל להתערב בענייניה הפנימיים של הקהילה היהודית. זאת תמה שאפשר לראות בסרטים וסדרות אמריקאים כמו הסדרה "חשיפה לצפון". בארץ, מתקופת היישוב ואילך, המוסדות היו יהודיים, והממשלה יהודית, ולכן העניין של עצמאות מול הממשלה פחות רלוונטי. מצד שני יש בעיות אחרות שנדון בהן בהמשך.

המאמר חוזר הרבה על הביטויים self-sufficiency (עצמאות) ו-self-reliance (הסתמכות עצמית) כערכים יהודיים מרכזיים. מעניין שבעברית אין באמת ביטוי שימושי להסתמכות עצמית, אולי כי בארץ זה לא האידיאל. כותב המאמר מערבב בין הערכים היהודיים של עזרה הדדית וקהליות לערכים האמריקאים שלפיהם כל אחד אחראי לעצמו. גם הקהילה היהודית עצמה, לפי הכותב, שואפת להיות חופשיה מתלות בקהילות גדולות יותר, כמו המדינה או ארגונים ארציים. מדינת ישראל בתחילת דרכה דגלה באידיאל של קולקטיב. הרעיון של קבוצה מול המדינה דומה בתקופת היישוב ובארה"ב, אבל בתוך הקבוצה בארה"ב כל יחיד עומד בעצמו, ואילו בארץ הוא יותר מסתמך על הקבוצה.

המאמר מתאר ארבע תקופות בהיסטוריה של הקהילה היהודית בארה"ב:

הראשונה:

The Stuyvesant Promise - ההבטחה של הקהילה היהודית למושל ההולנדי האחרון של ניו יורק, שנקראה אז ניו אמסטרדם, שהיהודים לא יפלו לנטל על הקהילה הכללית והקהילה היהודית תדאג לכל הנצרכים שבתוכה, בשנת 1654. הקהילה היהודית בארה"ב המשיכה לפעול ברוח ההבטחה הזו לאורך שנים רבות, למעשה עד למשבר הכלכלי של 1930 והקמת מדינת הרווחה שבאה בעקבותיו.

השנייה:

גל ההגירה ממזרח אירופה בתחילת המאה ה-20 - שהביא להקמת מאות אגודות להלוואה בלי ריבית. עם תום תקופת ההגירה הגדולה, ב-1920, האגודות האלו עברו להלוואות לקניית דירה ולמימון לימודים. בזמן כתיבת המאמר (1997) חלה התעוררות בצורך באגודות האלו עם גלי ההגירה מברית המועצות לשעבר. בזמן כתיבת המאמר פעלו בארה"ב 42 אגודות יהודיות של הלוואה בלי ריבית.

השלישית:

פעולה של פילנתרופים יהודים בקהילה היהודית ומחוצה לה.

יעקב שיף, פליקס וורבורג, איזידור ונתן שטראוס, יוליוס רוזנוולד – תורמים גדולים בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20. רוזנוולד הוא כנראה הבולט שבהם. הוא תרם בחייו כ- 63 מיליון דולר, מקביל ל 750 מיליון דולר כיום.

רוזנוולד תרם להקמת רשת בתי ספר לשחורים בדרום ארצות הברית, מתוך אמונה שנדבות לא ישפרו את מצבם של העניים השחורים. לתפישתו, מה שיחולל שינוי הוא חינוך מקצועי והשכלה גבוהה. לכן הוא הסכים לממן בניית בתי ספר לשחורים במקומות שבהם הרשויות הלבנות סרבו לספק את השרות הזה. המימון שהוא הציע היה כרוך ב matching- הוא הציע סכום כסף לבניית בנין בית ספר קטן, בתנאי שהקהילה השחורה תתרום את חלקה בכסף, חומרים או עבודה. הוא ממש התעקש על שיתוף של הקהילה השחורה בתרומה, "כדי שהם לא ירגישו שהם מקבלים נדבות אלא ירגישו שהם שותפים בחינוך של עצמם". בדרך הזו הוא עודד נדבות והשקעה מקומיות. אם דיברנו במבוא על עזרה לקהילות בלי לשבור את רוחן, הרי שרוזנוולד בהחלט פעל ברוח זו.

חמלה ונדבות, הזהיר רוזנוולד, לא יוציאו את השחורים ממעגל העוני כמו אסטרטגיות של עזרה עצמית קהילתית. עד מותו ב- 1932 רוזנוולד היה שותף בבניית 5,357 בתי ספר בדרום החקלאי של ארה"ב שבהם למדו 663,615 ילדים. יותר מחצי מאוכלוסיית השחורים בדרום חבו את החינוך שלהם לבתי הספר של רוזנוולד. כמו כותב המאמר, גם תורם זה לא רחש אמון למדינת הרווחה.

עד ל new deal הרעיון שמפעלי צדקה יהודיים יקבלו כסף מהממשלה לא היה עולה על דעתם של מנהיגים יהודיים. אבל אחרי ה new deal התחיל דיון ער בשאלה הזו.

1. השפל הכלכלי, ה- new deal ומדינת הרווחה

בנקודת זמן זו התחיל להתערער רעיון העצמאות והעזרה העצמית, משתי סיבות

א. הקהילות לא יכלו לתמוך בעניים ובמובטלים הרבים

ב. יהודים היו מהוגי ה- new deal כי הם הבינו שהמשבר כל כך עמוק שהממשלה חייבת להתערב.

עד לאמצע שנות השבעים של המאה ה-20 הגיעו למצב ש 66% מהתקציב של מפעלי צדקה יהודיים הגיעו מהממשלה האמריקאית. הגישה היהודית הליברלית שמחבקת אל ליבה את מדיניות הרווחה מהווה, בעיני הכותב, דחייה של שנים ארוכות של מסורת ושל הערכים הקהילתיים והדתיים של העם היהודי.

אחרי שראינו את הגישות לצדקה בתלמוד ובימי הביניים קשה לקבל את הגישה של דאלין כפי שהיא. נכון שפוסקי ההלכה מעודדים עבודה והלוואות על פני נדבות, אבל הם מכירים בכך שיש אנשים שהם עד כדי כך חלשים שחייבים פשוט לעזור להם כדי שהם לא ימותו ברעב.

באסיפה הכללית האחרונה של התנועה הרפורמית, באוגוסט 2015, הרב עו"ד גלעד קריב, מנכ"ל התנועה, דיבר על הכוונה של הבאת הקהילות לעצמאות פיננסית תוך עשר שנים. אולי אנחנו סוף סוף חוזרים לרעיון היהודי של עזרה עצמית ועצמאות.

פילנתרופיה של נשים יהודיות בסוף המאה ה-20¹⁷

המאמר סוקר את המצב הנוכחי של פילנתרופיה נשית וקורא לארגונים היהודיים לשנות לא רק את דפוסי גיוס הכספים אלא גם את מטרות הארגון ואת המנהיגות שלו, כדי למשוך נשים לתרום הן כסף והן זמן.

המאמר מעניין אותי גם מבחינה פמיניסטית וגם כי אפשר אולי ללמוד ממנו איך לפנות לנשים ישראליות בנושאי צדקה ותיקון עולם.

לצורך המאמר הזה ראינו כ-100 נשים, חלקן יורשות עשירות, חלקן נשות מקצוע אמידות, נשים שעוסקות בגיוס כספים, פסיכולוגיות וסוציולוגיות.

למאמר היו כמה וכמה מסקנות ותובנות:

1. נשים יהודיות תורמות כי בעיניהן זה אחד הקשרים שלהן ליהדות. לדוגמה:

א. נשים שהתחתנו עם לא יהודים, לא מרגישות נוח בבית הכנסת, מרגישות נוח ואפילו צמאות לפעילות של צדקה ותיקון עולם בארגונים יהודיים.

ב. אישה שגדלה במשפחה שלא היו בה סממנים יהודיים סיפרה שהדבר היהודי האחד שאמה עשתה היה לתרום לארגונים יהודיים.

¹⁷ Jewish Women's Philanthropy, Posted on DECEMBER 8, 2014 Written by EJP, : this article appeared in the Winter 1993 issue of *Lilith Magazine*.

<http://ejewishphilanthropy.com/jewish-womens-philanthropy/>

2. נשים תורמות לארגונים שמציבים גם מטרות שמקדמות נשים, שמציבים נשים בהנהלה, שמציבים נשים עובדות ותורמות בפרסומים שלהם.
 3. אם גברים תורמים כדי שהשם שלהם יתנוסס על בנין הרי שנשים תורמות למטרות ולתכניות פעולה. אחריותיות (accountability) מאוד חשובה להן, והן פתוחות להכיר בכך שיש בעיות חדשות ולנסות גישות חדשות לבעיות ישנות.
 4. נשים מתנדבות ואז תורמות, גברים תורמים ואז נעשים מעורבים.
 5. לנשים יהודיות חשוב לא להתבלט כעשירות ולכן הן תורמות כמו החברות שלהן ולא יותר, בזמן שגברים רואים בתרומה דרך להתבלט ולהראות הצלחה.
- לפי המאמר, אם בעבר נשים שאפו להצטרף למעגלים הגבריים. היום הן רוצות ליצור גם מעגלים נשיים.
- היינו יכולים לטעון שזה יכול לסגור נשים בגטו ולמנוע את קידומן, ולמאמר יש תשובות משלו לכך, אבל אם נסתכל על ההיסטוריה של מדינת ישראל נראה שדווקא ארגוני נשים יוצרים מוקדי כוח נשיים, לדוגמה תנועת "אמונה" שכפתה בזמנו על המפד"ל להעמיד אישה במקום ריאלי ברשימה לכנסת¹⁸, טובה סנהדרא-גולדרייך, ששרתה מהכנסת הרביעית ועד לכנסת השביעית.
- לפי המאמר בחיים היהודיים פעילות פילנתרופית יכולה להיות תחליף להשתייכות לבית כנסת. בעבר נשים היו מודרות מהחיים הדתיים הפומביים של לימוד ותפילה. פעילות של צדקה ונתינה היו דרך חשובה להשתתפות ולהשפעה בקהילה היהודית, וגם דרך לחוויה רוחנית.
- אני שואלת את עצמי אם כיום, כשנשים יכולות לקחת חלק מלא בתפילה ובלימוד, הצורך שלהן להשפיע דרך צדקה יפחת, או שדווקא החיבור לצדדים ה"גבריים" של היהדות יעודדו אותן להתחבר יותר גם דרך תרומות והתנדבות.
- ולגבי הקהילות בארץ – איך אנחנו מעודדים נשים להתנדב ולתרום?

¹⁸ טובה סנהדרא-גולדרייך 1906-1993, יו"ר תנועת אמונה ומייסדת הארגון הראשון לשירות לאומי לבנות. נבחרה לכנסת הרביעית ושרתה כחברת הכנסת מטעם סיעת המפד"ל החל מהכנסת הרביעית ועד לכנסת השביעית, בין השנים 1959 ל-1974. לפי ויקיפדיה

:
https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%98%D7%95%D7%91%D7%94_%D7%A1%D7%A0%D7%94%D7%93%D7%A8%D7%90%D7%99

הצדקה בארץ ישראל

כשהתחלתי לכתוב את העבודה הזו הייתי תחת הרושם שהחברה הישראלית היא צינית ועסוקה בעצמה ויחסית לארה"ב ואירופה תורמים בארץ ממש מעט. ייחסי זאת לכך שהיישוב בארץ תמיד ראה את עצמו כנזקק. לאורך ההיסטוריה קהילות יהודיות בגולה אספו כספים עבור היישוב הישן, ולכאורה הציונות התכוונה לשים סוף לכל זה ולהעמיד כלכלה עצמאית. המאמר של גדרון, "פילנתרופיה בישראל, 2006, דפוסי התנדבות ותרומה של הציבור"¹⁹ שמתבסס על סקר טלפוני, הראה שאני טועה בהנחה הראשונה שלי, ושהציבור הישראלי נמצא במקום מכובד בתרומה ובהתנדבות. האוכלוסייה היהודית הבוגרת בארץ מתנדבת ותורמת לא מעט, יחסית למדינות אחרות. אבל ההנחה השנייה שלי, לפיה הציונות מאז ומעולם נסמכה על פילנתרופיה מחו"ל דווקא קיבלה חיזוק. אני חייבת לסייג שאמנם החלוצים ציפו לעזרה כלכלית מחו"ל אך הם לא הססו לתרום מזמנם לטובת מטרות כלליות.

המאמר מצטט מאמר קודם (Silver and Rozenhek, 2000), שמתאר את היחס הדואלי של הציונות לפילנתרופיה.

הפילנתרופיה הגיעה ארצה יחד עם העולים. התנועה הציונית הביעה יחס דואלי לפילנתרופיה (Silver and Rozenhek, 2000). מצד אחד התנועה הציונית התנגדה לפילנתרופיה משום שראתה אותה כמנוגדת לרעיון של היהודי החדש וזיהתה אותה עם "החלוקה" שאפיינה את היישוב הישן, אך מצד שני הייתה הפילנתרופיה אחד המנגנונים המרכזיים בפיתוח היישוב ומימונו.

אבל אם החלוצים לא ציפו לתרום כסף אלא לקבל תרומות, הרי שהם צפו מעצמם ומזולתם לתרום מזמנם לטובת המאמץ הציוני:

התנדבות ותרומה היו מאבני התווך של התנועה הציונית בארץ, כולל התנדבות במוסדות הציוניים וביישובי הספר, ותרומה למוסדות היישוב (למשל הקופסא הכחולה של הקרן הקיימת לישראל שהייתה תלויה בכל כיתה בארץ) הייתה ריטואל חברתי מרכזי. תרומות מיהדות הגולה היו אמצעי מימון מרכזי לפיתוח הכלכלי והפיזי של היישוב הציוני והמדינה הצעירה. למעשה התרומה וההתנדבות היו חובה לא

¹⁹ פילנתרופיה בישראל, 2006, דפוסי התנדבות ותרומה של הציבור, חגי כץ, אסתר לוינסון, בנימין גדרון, באר שבע, אוקטובר 2007 http://www.ivolunteer.org.il/_Uploads/392givingvolunteering07.pdf

רשמית בחברה הציונית על כל זרמיה, עד כי הוגדרה על ידי משה ליסק כ"וולנטריזם ממושטר" (ליסק, 1988) לדוגמא, צבי צמרת מצטט את זלמן ארן שאמר בישיבת מזכירות מפא"י באשר לשירות החלוצי לישראל כי יש "ליצור אוירה כללית ... של **חובת התנדבות** ..." (צמרת, 1993)

כמה נתונים על התנדבות ותרומה בארץ לפי המאמר:

44% מכלל האוכלוסייה היהודית הבוגרת עוסקת בהתנדבות.

19% במסגרת ארגונים – מסגרת פורמלית

33% בערוץ לא פורמלי – ישירות עם פרטים ומשפחות

7% מהמתנדבים עושים זאת במסגרת פורמלית ובלתי פורמלית גם יחד.

83% מהאוכלוסייה היהודית הבוגרת תורמים

72% מהמשיבים תורמים בערוץ הפורמלי

42% תורמים בערוץ הבלתי פורמלי

30% פעילים בשני הערוצים ביחד

יעדי הפילנתרופיה – מחצית מהארגונים בתחום הרווחה וכשליש בתחום הבריאות.

המניעים: רוב המתנדבים לארגונים עושים זאת משום שהם מאמינים שהעזרה לזולת חשובה או שהם רואים בתרומה דרך למעורבות חברתית.

התרומות נובעות לרוב ממניעים אישיים יותר, הקשורים לתחושת חובה מוסרית או מצווה דתית. חלק ניכר מהתורמים מעניקים את כספם ורכושם פשוט כי פונים אליהם בבקשה לתרום.

ככל שהקבוצה דתית יותר, יהיו בה יותר פילנתרופים. מה שעונה אולי על השאלה האם תורמים מתוך חובה דתית או מתוך אהבה.

ישראלים בני הדור השני וילידי ארצות אירופה ואמריקה נוטים לתרום ולהתנדב יותר מכל קבוצת מוצא אחרת.

זו גם הקבוצה שלתחושת מרכיבה חלק גדול מהקהילות שלנו, מה שנותן מקום לאופטימיות זהירה לגבי פרויקט צדקה בקהילה וותיקה.

סיכום

ראינו שמתן צדקה ופעילות לתיקון עולם הם חלק מהיות יהודי, כפי שאמרתי, מהתנ"ך ועד הגמ"ח. לא רק יהודים אורתודוקסים תורמים, אפילו נשים שנישאו ללא יהודים נשאות בקשר עם העם היהודי דרך השתתפות בארגוני צדקה. בגולה מוסדות הצדקה היוו גורם מגבש לקהילות, ובארץ למרות שאנחנו תורמים לצדקה דרך מס הכנסה וביטוח לאומי, עדיין רבים מתנדבים ותורמים מעבר למה שנלקח מאתנו ממילא. בתקופת היישוב וראשית המדינה עודדו את העם לראות בהתנדבות חובה, עד כמה שזה נשמע מוזר, וגם היום יש לדוגמה "מחויבות אישית" בתיכונים, כדי להרגיל את הילדים להתנדב ולתת.

צדקה ותיקון עולם בקהילות ליבראליות

השתדלתי לבחור פרויקטים שקיימים כבר מספר שנים כדי ללמוד על עבודה לטווח ארוך, אבל משיחות עם עמיתים ועמיתות שמעתי על פרויקטים מעניינים ואפשריים לקהילות וותיקות כמו הפרויקטים של קהילת יוב"ל גדרה, שקיימים בין שנה למספר חודשים אבל אפשר ללמוד מהם הרבה.

במסגרת תכנית עמיתי הנשיא ביקרתי בקהילת Temple Sinai ברוזלין, לונג אילנד על יד ניו יורק, והתרשמתי מההיקף של פעילויות הצדקה וגמילות החסדים בקהילה. לכן פניתי לרבני הקהילה כדי להביא לפחות חלק מהעשייה שלהם.

פניתי גם לרב אורי אילון שהגיע אלינו לשיעור במסגרת קורס צפייה בשנה א' והרעיון הקהילתי שלו שונה מאוד מהקהילות הרפורמיות והקונסרבטיביות הרגילות.

בחלק העיוני של העבודה הבאתי מאמר שדיבר בזכות העזרה העצמית והיציאה ממעגל העוני דרך עבודה ולימודים אקדמאיים או מקצועיים. פרויקט בנק הזמן, קהילת יוצר אור, התמיכה של הרב אדגר נוף בבני משפחה אתיופית יתומים, ובמידה מסוימת העבודה במפעל המוגן בגדרה כולם פועלים בכיוון הזה.

מאמר נוסף עסק בתרומה של נשים, בזמן ובכסף, ואפשר לראות שחלק גדול מהפרויקטים שלהלן מנוהלים בידי נשים.

לנדוי תיאר את העושר של מוסדות הקהילות בגולה, ואפשר לראות חלק מזה בפעילות של הקהילה בארה"ב.

ריאיינתי את הרבנים של הקהילות, כי רציתי ללמוד איך הם רואים פרויקטים כאלה, איך הם תומכים בהם, אם בכלל, עד כמה הם מעורבים בהם. המטרה שלי היא לחשוב על התפקיד של הרב בהקמה ובתחזוקה של פרויקט כזה.

בכל הפרויקטים שאלתי את אותן שאלות מרכזיות:

1. במה עוסק הפרויקט
2. כמה זמן הוא קיים
3. איך הפרויקט נבחר? (הרב? חברי הקהילה? שיתוף עם העיריה? קרבה פיזית לקהילה? משהו אחר?)
4. מי ניהל את הפרויקט בעבר ומי מנהל אותו כיום? (מתנדבים? צוות מקצועי? הרב/רבה? משהו אחר?)

5. מה לדעתכם הפרויקט תרם לקהילה ולבניה הקהילתית.

6. אם הפרויקט מצליח, מה הגורמים לזה, ואם נכשל - למה נכשל

בנק הבגדים – איסוף ומכירת בגדים ישנים בבית דניאל

ראיינתי את הרבה גליה סדן, לגבי פרויקט זה ולגבי פרויקט טעם של פעם פרויקט שפעל לפני כעשר שנים בבית דניאל. הרעיון היה איסוף בגדים מחברי הקהילה, ארגונם במרתף הבניין ומכירתם בזול לנזקקים או לאחרים כדי שהכסף עצמו יעבור גם הוא לנזקקים. הפרויקט פעל בסך הכל בין חצי שנה לשנה. הרעיון לפרויקט, ניהולו והפעלתו היו של פורום הצעירים של תל"מ. הפרויקט לא תרם לקהילה הכללית של בית דניאל. הוא נכשל מכמה סיבות:

א. מי שנזקק לבגדים יד שניה לא מסתובב באזור של בית דניאל, לאנשים נזקקים היה קשה להגיע ולרכוש את הבגדים.

ב. באותו זמן עוד לא היה אופנתי לבעלי אמצעים לקנות בגדי "וינטאג' "

ג. הקיפול והעבודה במחסן הפכו לעול לא נעים.

כתוצאה מכל זה נאספו ערימות אדירות של בגדים, שהתעפשו. בסופו של דבר בית דניאל השקיע כסף בלהזמין משאית, להעמיס עליה את כל הבגדים ולשלוח אותם למרכז מחזור לבגדים.

ברמת הרעיון זה פרויקט טוב – מחזור, עזרה לחלשים בבגדים ובכסף, כמאמר הנביא:

הָלוֹא פָּרֹס לְרַעֲב לַחֲמֶךָ, וְעֲנִיִּים מְרוּדִים תִּבְיֹא בֵּית: כִּי-תִרְאֶה עָרֹם וְכִסְיֹתוֹ, וּמִבְּשָׁרְךָ לֹא תִתְעַלֵּם. (ישעיהו נח ז)

אבל היישום שלו לא פעל מהטעמים שהבאנו כאן. אפשר ללמוד מזה שלא מספיק רעיון טוב, וכוונות טובות, חייבים לחשוב על אספקטים נוספים כמו שנעשה בפרויקט הבא:

טעם של פעם בבית דניאל

ראיינתי את הרבה גליה סדן, שתומכת בפרויקט דרך הגנה על המקום שבו הוא מתקיים מפני שכירות, תמיכה ועידוד של המתנדבות, הכרות עם הבאים בשעריו ועוד.

מדובר במועדון חברתי לקשישים (גיל ממוצע 80). הוא פועל פעם בשבוע, בימי חמישי אחרי הצהריים, כאשר נפגשים להרצאה ופעם בחודש סרט (מועדון הסרט הטוב) פעמיים בשנה טיול. הפרויקט פועל כבר עשר שנים. אחרי הכשלון היחסי של פרויקט בנק הבגדים הוקמה וועדה לצדק חברתי שבה היו פעילים 4 חברי קהילה, הרבה גליה סדן ורכזת הקהילה דאז. לאחר מחשבה הוחלט לבחור פרויקט:

א. שיש בו נחיצות

ב. שחברי הוועדה היו רוצים להיות מעורבים בו

ג. שיתקיים בבית דניאל ולא יצריך נסיעה.

הקריטריונים האלו מתאימים לקהילה וותיקה שחבריה רוצים לתרום אבל דוגלים ב"אשרי יושבי ביתך". אחרי שהוועדה החליטה בינה לבין עצמה מה הם רוצים ויכולים לעשות נקבעה פגישה עם מחלקת הרווחה של העיריה, כאשר הדרישות הופנו לעירייה מראש. מחלקת הרווחה של העיריה הציעה שני פרויקטים אפשריים:

א. מועדון לחולי נפש

ב. מועדון לקשישים "פינה חמה"

מחלקת הרווחה של עיריית תל אביב הציעה גם עובדת סוציאלית בשכר מטעם העיריה שתלווה את הפרויקט. הוועדה ישבה והחליטה שחולי נפש זה קשה מדי להתמודדות ויהיה קשה לגייס מתנדבים ובחרה להקים מועדון קשישים שייקרא "טעם של פעם"

הרעיון היה שמועדון הקשישים יפגש פעם בשבוע, מסגרת חברתית, כיבוד – קפה ועוגה, יצינו ימי הולדת ותהיה הרצאה של חברי קהילה מתנדבים. הוצמדה עובדת סוציאלית שעבדה הרבה שנים מטעם העיריה והיום היא מתנדבת. בפרויקט. המועדון התחיל עם 15 אנשים, היום רשומים 70 איש. איך הגעתם לאנשים?

לעירייה יש רשימה של קשישים באזור שמטופלים על ידי עובדת סוציאלית. לקבוצה הראשונית הגענו דרך העיריה והם התחילו להביא חברים או לספר במועדונים אחרים.

בשלב מסוים העיריה דרשה שבית דניאל יגבו תשלום. היו שיחות סוערות על הנקודה הזו. בסופו של דבר התחילו לגבות תשלום של 5 ₪ או 10 ₪ למפגש. התשלום הזה מכסה את הטיולים, כיבוד מיוחד ונגן מדי פעם (כמו טו בשבט)

הפרויקט מנוהל על ידי שתי מתנדבות. אחת מחברות הוועדה שהתנדבה להיות אם הבית – להיות הדמות הקבועה שמלווה את הפרויקט. היא מגיעה מוקדם, כל שבוע, מכינה את הכיבוד, מקבלת את פני הבאים, אוספת את התשלום. חברת וועדה שניה לקחה על עצמה להיות אחראית על שיבוץ המרצים, כולם בהתנדבות. היא מחויבת לפרויקט אבל היא לא חברת קהילה ולא מגיעה לאף פעילות קהילתית בבית דניאל, כולל לפעילויות "טעם של פעם" עצמן. בעבר נדרשו מלחמות כדי לשריין את המקום אבל היום המקום משוריין לפרויקט. לעיתים רחוקות מעבירים אותו לבית הכנסת. לא מבטלים אף פעם. עובד תמיד אלא אם זה חג, כל השנה, כולל בקיץ.

עוד קריטריון חשוב שנראה כאן ובהמשך הוא מחויבות של רב הקהילה לפרויקט, מחויבות שמתבטאת בהגנה על המשאבים שנדרשים לפרויקט – אם זה חדר, מחשב, טלפון, משכורת או כל דבר אחר שנדרש, וגם בעידוד המתנדבים ברגעים קשים ומתן חיזוקים וכיבודים לאורך כל הדרך.

מבחינת בניה קהילתית יש שני רבדים לפרויקט זה: בתוך הפרויקט נוצרה הקהילה של "טעם של פעם" בגלל שיש ליווי קבוע, גם של העובדת הסוציאלית וגם של הרבה המלווה, מכירים את האנשים, מכירים את הסיפור האישי שלהם. יש דינמיקה בין האנשים, מקומות קבועים, יש תחושה של קבוצה בנוסף, חברי המועדון הצטרפו לקהילה הרחבה של בית דניאל. לא כולם, אבל חלקם מגיעים לפעילויות אחרות, משלמים דמי חבר, תורמים – אחד מחברי המועדון תרם מעיל לספר תורה.

הפרויקט מצליח כי הוא עונה על צורך אמיתי. אמנם הקשישים שבאים בשעריו הם לא נזקקים כלכלית, אבל הם בודדים. אלו אנשים שחיים לבד, והמועדון, שאפשר לקרוא לו "מועדון הלבבות הבודדים" נותן, כשמו, טעם לחייהם. בנוסף, לפני הקמתו נעשתה עבודת מחקר והכנה רצינית, פגישות עם אנשי מקצוע, עבודה מול מחלקת הרווחה של העירייה.

הצוות המקצועי של בית דניאל כמעט לא מתעסק בפרויקט. הוא מנוהל על ידי חברי קהילה, פועל מעצמו. הם דואגים ללוח התכניות, הם מארגנים את הטיולים, הצוות המקצועי לא מתעסק בזה. יחד עם זאת הרבה גליה סדן מאוד מחויבת לפרויקט ודואגת לכך שהמקום,

בקומה הראשונה והנוחה לגישה של בית דניאל, ישאר פנוי לקבוצה זו. הפרויקט מכסה את עצמו. בית דניאל לא צריך להקצות תקציבים לפעילויות כמו נגן לסדר טו בשבט. בית דניאל לכאורה מפסיד דמי שכירות אבל זו התרומה של בית דניאל.

אם משווים בין שני הפרויקטים אפשר להסיק כמה מסקנות

1. מומלץ שיתוף של חברי הקהילה בבחירה ובניהול הפרויקט
2. בפרויקט רווחה כדי להתחיל עם שיתוף פעולה עם גורמים מקצועיים בעיר – מחלקת הרווחה, עובדת סוציאלית.
3. לעבוד עם אנשים. לטפל בבגדים זה מבאס, לטפל באנשים זה מספק.
4. לתכנן תקציב לפרויקט, יש מקום להשתתפות סמלית.
5. לנסות לבחור פרויקט שאנשים יוכלו להתמיד בו ולא יהיה מעיק מדי.
6. מחויבות של רב הקהילה לפרויקט.

הפרויקט הזה אכן מצליח, הוא תורם הן לנמעניו והן לקהילה סביבו. אבל הוא לא הופך סדרי עולם ולא מאכיל רעבים. מצד שני זוהי ההגדרה של גמילות חסדים - עזרה לכולם, כי גם לעשירים או לאנשי המעמד הבינוני יש בעיות, כפי שאמרתי במבוא. גם בעולם אידיאלי יהיו נצרכים. אם לא ללחם אז לתשומת לב. העובדה שהמשתתפים משלמים משהו גורמת להם להרגיש שהם לא נזקקים אלא שותפים.

בר / בת מצווה לנזקקים ותמיכה במשפחה אתיופית – הרב אדגר נוף

שוחחתי עם הרב נוף, בעבר חלק מהפרויקטים האלו היו תחת קהילת אור חדש בחיפה, אבל אחרי שהוא עזב את הקהילה הוא הקים עמותה שבעזרתה הוא ממשיך לנהל מספר פרויקטים וביניהם:

1. חינוך של דקה

ילדים בכיתות ב' מציירים ציורים, אדגר כורך את הציורים, הולך איתם להוספיס ונותן לחולים. הילדים לא יודעים למי נתנו, החולים לא יודעים ממי קיבלו. הילדים לומדים שהם יכולים לתרום משהו – את הזמן והיצירתיות שלהם. מי שנותן לא יודע למי נתן, מי שמקבל לא יודע ממי לקח.

2. בר מצווה בכותל לילדים אתיופים ממשפחות חד הוריות
הרב נוף מכין אותם, בא לבית הספר ומלמד, לוקח את כל הכיתה באוטובוס, ואחרי
הטקס יש מסיבה בפארק.
התקציב מגיע מעמותה שמגייסת כספים כ- 25,000 ₪ בשנה.
קיים כבר עשר שנים
3. טקס בת מצווה כיתתי לבנות בסיכון – תוך שיתוף פעולה עם בתי ספר בחיפה
4. עזרה למשפחה של יתומים אתיופים, בלי הורים ובלי סבא וסבתא אפילו. עזרה של
10 שנים. שכר דירה, אוכל. הגדול עורך דין, השני עובד בהייטק, הקטנים יותר
בצבא.
זאת באמת הדרגה הכי גבוהה של מעלות הצדקה לרמב"ם – להוציא ממעגל העוני
ולהביא למקום ראוי
5. חולי סרטן – הרב מבקר לקראת מועדים ושבת, נמצא עם המשפחות ברגעים
האחרונים.
כל הפרויקטים הם פרויקטים של ר' נוף ושל העמותה שלו, ומנוהלים על ידו.

חסידות היוב"ל גדרה

קהילת יוב"ל גדרה, בהנהגת הרבה מירה חובב, שאתה דיברתי על שני הפרויקטים הבאים:
פרויקט חסידות היוב"ל מעניק תמיכה מאוד ספציפית בתחום של אוכל מבושל וקצת תשומת
לב לילודות בשבועות הראשונים שאחרי הלידה.
היו כבר 70 לידות, והפרויקט מקיף קרוב למאה מתנדבות שרובן לא קשורות לקהילה
כאשר ידוע על יולדת, מצוותים לה קבוצה. אחראיות הקבוצה מודיעות לשאר חברות הקבוצה
על היולדת, שם וכתובת, מתי לבוא ומתי לא, באיזה גיל הילדים.
הפרויקט החל בחברות קהילה אבל עבר למעגל רחב יותר.
היולדת מקבלת תעודת ברכה עם "מי שבירך" ליולדת, עם הזמנה להגיד ברכת הגומל בבית
הכנסת ונוסח ברכת הגומל.
הכניסה לבית היא הזדמנות לראות אם המשפחה צריכה יותר תמיכה.
לא מטפלים בילדים הגדולים
הפרויקט פועל בגדרה בין שנתיים לשלוש שנים, והוא החל כרעיון של הילה, מייסדת הקהילה
וחברת וועד. הילה ועוד צוות של ארבע או חמש ראשי חוליות, חברות קהילה מתנדבות
מנהלות את הפרויקט.

כל פעם חוליה אחרת לוקחת כדי לא להעיק על המתנדבות. יוצא שצריך לעזור פעם בחודש חודשיים. אין כמעט מטבחים כשרים אז אם יש יולדת עם מטבח כשר הרבה מירה חובב מתגייסת לבישול ואפיה. הפרויקט תורם לקהילה בשני מובנים. הוא נותן יחסי ציבור נפלאים לקהילה, והוא יוצר קהילה של נשים צעירות ומבוגרות שתומכות זו בזו ברגע שלמרות שהוא אמור להיות מאושר הוא גם משברי. הפרויקט מצליח גם כי הוא לא קונטרברסלי. אין מישהו שיכול להגיד משהו נגדו. וגם כי הוא לא מעיק. לא על המתנדבות, אין מצב של "משורה ישחרר רק המוות" בגלל שיש כמה חוליות, ולא על היולדות, מכיוון שאין השתלטות על הבית כמו בחברה החרדית אלא ביקור, בשעות שמתאימות ליולדת.

א. נתינה מספקת ומשמחת, להיכנס לבית שיש בו תינוק מן יומו זו התרגשות גדולה גם למי שמביאה דברים.

ב. הוא נחוץ – נשים מספרות שיש הבדל בין ללדת מחוץ למסגרת הקהילה ובין החוויה של לידה עם קהילה שתומכת מסביב.

ג. מחויבות של הרבה לפרויקט, למרות שהוא מנוהל על ידי חברות קהילה הרבה תומכת ומעודדת וכאשר צריך אוכל כשר היא מבשלת ואופה.

פעילות במרכז תעסוקתי לאנשים עם צרכים מיוחדים -

האגודה למען העיוור גדרה – קהילת יוב"ל גדרה

בגדרה יש מפעל מוגן, במקור של האגודה למען העיוור אבל היום עובדים בו כל מיני בעלי צרכים מיוחדים. עושים כל מיני עבודות, פשוטות ומורכבות. עוד ארגונים מתנדבים שם. יש שני סוגי פעילות עם המפעל:

א. פעילות תוכן כמו לעשות עם הדיירים פעילות יצירה לחנוכה ושירי חנוכה או פעילות לפורים.

ב. עבודה במפעל באותן עבודות שאנשים לא מקצועיים יכולים לעשות, לצד החוסים.

הפרויקט הזה פועל בקהילת היוב"ל כבר כמה חודשים.

הפרויקט נבחר על ידי צוות של חברי קהילה. יש לו גם בעיות כי הזמינות חשובה והמפעל פועל רק בבוקר. הפרויקט התחיל בפעולה נסיונית משותפת בחנוכה והיה ברור שזה הולך טוב.

הוא מנוהל על ידי צוות גמ"ח וקשרי פנים, כי הוא משרת את שני העניינים. אלו שלוש נשים שהן חברות קהילה וחברות וועד. הפרויקט תרם להרחבת המעגל הקהילתי, לגיבוש של הפעילים של הקהילה, והוא יוצר פעילות חיובית לנוער שלא משתלב באופן טבעי בתפילה.

הפרויקט מצליח כי...:

א. הוא לא קונטרברסלי. כאשר יש פעילות אפשר להזמין חברה או חבר מהכיתה, ואנשים מגיעים. אין פוליטיקה, אין דת, אין וויכוח.

ב. פשוט לביצוע

ג. נחוץ – בני נוער שמתנדבים, לדוגמה, מרגישים שהם עוזרים לחוסים להתגבר על הזמנות "כבדות". הם מצליחים להפיק הרבה תוצרים וזוכים להערכה רבה.

ד. אינטרקציה, שיחה, מגע, להסתכל בעיניים. לעבוד יחד כתף אל כתף. במקום לארוז חבילות מזון למישהו שלא רואים יש כאן עבודה כתף אל כתף עם אנשים שבדרך כלל אנחנו בכלל לא רואים.

ה. לבני נוער זאת הזדמנות לעשות משהו פיזי, לראות תוצאות שאפשר למשש.

ו. כאשר מדובר על פעולות תוכן, מירה עמדה על השתתפות כספית, כדי להדגיש שזו פעילות משותפת, בין שווים, שזה משותף. אנחנו באים ועושים פעילות, אתם נותנים סופגניות לילדים.
זה לא היה deal breaker, אבל אם הם שמו כסף על סופגניות הם לא יבטלו את זה תוך חמש דקות. זה יוצר מחויבות.

בעיות אפשריות:

א. זאת לא פעילות לילדים קטנים. אלא לבני מצווה או לסדנאות של אימהות ובנות מצווה

ב. פעילות רק בשעות הבוקר

ג. אי אפשר להפעיל עצמאית, צריך מישהו שמוכן לעבוד אתך

ד. לא יציב, היו כבר שני ביטולים של המפעל, בגלל חוסרים בחומר גלם.

ה. הצד השני (המפעל) צריך להשקיע מאמץ

קמ"ץ – קהילת מבשרת ציון – בנק השעות

דיברתי עם הרבה מאיה ליבוביץ ובדקתי את האתר של הקהילה.

לפי האתר של קהילת מבשרת ציון:²⁰

שעה של נתינה = שעה של קבלה

בנק הזמן הינו פרויקט קהילתי שנועד ליצור גשר בין אוכלוסיות שונות ביישוב ובין תושביו, להעצים את הפרט ואת הקהילה, ליצור רשת חברתית ולתת לכל אחד ואחד הזדמנות להעניק לכישוריו כוח כלכלי וחברתי.

הפרויקט מאפשר לחבריו לתת ולקבל שירותים האחד מהשני, כאשר המטבע היחיד העובר ביניהם הינו מטבע שעתי. כל אדם שתורם מזמנו לטובת הזולת, זכאי לקבל זמן שווה לזמן תרומתו לפי רצונו וצרכיו. כך למשל, אדם שהחליט להקדיש שעה שבועית לליווי כלבים, יכול בתמורה לקבל שעה שבועית בלימוד ספרדית, בטיפול אלטרנטיבי או בכל תחום אחר. בבסיס הרעיון עומד עקרון השוויון בין בני אדם; הפרויקט פתוח לכל אדם - כל אחד יכול לתת וכל אחד יכול לקבל, וזמנו של כל אדם, באשר הוא, יקר במידה שווה. מדד הזמן הינו מוחלט. כנגד כל שעה שהאדם נותן, איכותית ככל שתהיה, הוא יקבל רק שעה אחת.

בנק הזמן מפעיל גם שוק קח-תן במבשרת ציון

בנק הזמן פועל בקהילה החל מנובמבר 2005, ומונה כיום כ-480 חברים, חלקם חברים בקהילת קמץ וכולם תושבי מבשרת והאזור, וכן כ-10 ארגונים קהילתיים/חברתיים הפעילים ביישוב.

הוא נבחר על ידי וועדה של חברי קהילה עם הרב מאיה ליבוביץ שהחליטו שהם רוצים להחזיר לקהילה סביבם על העזרה שהם מקבלים ממנה. הם קראו על הרעיון של בנק השעות, שחשבו שהוא התחיל באנגליה, מסתבר שהתחיל דווקא בארה"ב והחליטו ליישם

²⁰ <http://www.kamat.org/he/community-and-society/time-bank>

אותו במבשרת ציון. כשהפרויקט התחיל החברה למתנ"סים קידמה את הרעיון של בנק הזמן, פרסמה אותו ותמכה בו ביעוץ.

מלכתחילה נשכרה בנקאית בשכר, תפקיד הבנקאית הוא גם לרשום את שעות התרומה, גם "לשדר" בין נותנים ומקבלים וגם לדאוג שכל המשתתפים פועלים בידיים נקיות ובצורה חוקית.

עד לפני כמה שנים קהילת מבשרת ציון מימנה את המשכורת של הבנקאית, אבל אחרי לחץ של רב הקהילה, ראש המועצה הסכים לממן חצי מהשכר. לקהילת קמ"ץ הפרויקט הוא תרם גאוות יחידה וקבוצה פעילה, ואסור לשכוח את התרומה לישוב עצמו – נוצרה קהילה פעילה שבה, לפחות על הניר, כולם שווים.

1. גורמים להצלחה ובעיות

1. הפרויקט התחיל בשיתוף עם החברה למתנ"סים שהפעילה בנק זמן במסגרת מתנ"סים. המקום היחידי שלא היה מתנ"ס והפעיל בנק זמן הוא קהילת קמ"ץ. החברה למתנ"סים הפעילה הדרכה וימי עיון כך שאפשר היה ללמוד מניסיון ומטעויות של אחרים.

2. העובדה שכל אחד נותן דברים שהוא שמח לתת מאפשרת פעילות לאורך זמן.

3. לא צריך לנסוע רחוק, ואפילו לנשים שלא רצו להכנס לבית כנסת רפורמי נמצא פתרון של פעילות במרכז קליטה.

4. העובדה שיש "בנקאית" בשכר שמחויבת לפרויקט הזה.

5. תמיכה של מנהיגות הקהילה (הרב והוועד) ושל המועצה (בשכר הבנקאית, במשרד ועוד) מחויבות של הרב לפרויקט.

6. אחת הבעיות הייתה שהנותנים החזקים לא תמיד רצו לקבל בתמורה, והיה צריך לדרבן אותם לקבל.

חיפוש של המושג "בנק הזמן" באינטרנט מעלה פעילות עד 2009. אני רוצה לשער שהפרויקט בקמ"ץ מאריך ימים גם בגלל שהוא נעשה בקהילה דתית. זהו פרויקט שהרמב"ם היה מרוצה ממנו, מהצד של להוציא אנשים ממעגל המסכנות. למרות שכל מי שנותן יודע למי הוא נותן, כל מי שמקבל יודע שגם הוא נותן ולכן הוא לא מרגיש חייב, לא נבוכו כאשר הוא פוגש את מי שנתן לו שיעור אנגלית, כי הוא החזיר לו או למישהו אחר במטבע של הזמן שלו.

קהילת יוצר אור בירושלים

דיברתי עם הרב אורי אילון, מייסד הקהילה.
קהילת יוצר אור נוסדה על ידי הרב הקונסרבטיבי אורי אילון. מזה שנתיים הקהילה לא פעילה
אבל יש רצון מצד חברי הקהילה לחזור לפעילות.

הרעיון היה לבנות קהילה שמטרתה שבירה של מעגלי עוני תוך שימוש בקהילה
כפלטפורמה.

הפרויקט פעל מ 2002 עד 2012

הרב אילון מספר:

תפיסת העולם הרבנית שלי התעצבה בשלוש השנים שבהן עבדתי במרכז לפלורליזם של
התנועה הרפורמית. רציתי שהעבודה הרבנית שלי תתרום לשינוי החברה בישראל.
בשנים 1999-2000 גאי ארליך, אקטיביסט, הקים עמותה בשם "מעין החינוך הרפורמי" ואני
ניהלתי כמה מרכזים בקטמונים. הרעיון היה להיכנס לשכונות בדומה לתנועת ש"ס ולתת
מחשבים ואנגלית.

בקיץ של 2000, בתוך האינתיפאדה השנייה, הקמנו קייטנה דו לשונית בקמפוס של
האוניברסיטה העברית.

למרות המצב הביטחוני היה ביקוש מכל הצדדים, כי מעין החינוך הרפורמי ענה על צורך,
בזה שהוא הכניס מחשבים למזרח ירושלים, לקטמונים, לשכונת פת, ונתן שיעורים באנגלית
להורים ולילדים. גם קייטנה מסובסדת עונה על צורך, ואז אנשים באים.

המשמעות של עושר היא אפשרויות, לא כסף. רצינו לתת אפשרויות.

מעין החינוך הרפורמי הכניס אותי לעבודה משמעותית באוכלוסיות חלשות. הגעתי ליוצר אור
לא ממקום רבני קלאסי, לא מתוך כוונה להקים בית כנסת. פתחנו את יוצר אור עם לימודי
אנגלית ושיעורי בית וחוג אומנות לילדים והורים.
כל העבודה שלי היא משפחתית.

אמרתי "אני רוצה לשמוע מה הצורך" ומשם הלכתי. הייתה קבלת שבת פעם בחודש, היו
דברים סביב מעגל השנה היהודי. נקטנו בשיטה שלא הייתה מקובלת בקהילות. בדרך כלל
אומרים שהמתנדבים יבואו מתוך הקהילה. אבל לא הייתה לי קהילה. אחרי שנתיים היו 40
משפחות. היו הרבה מתנדבים מבחוץ שלימדו את הילדים.

היה לי חשוב לעשות דברים שמביאים לשינוי. שהמטרה היא ברורה. אם הסוגיה היא שדרוג
תעסוקתי – אז גם אולפנים לעברית כדי שאנשים יתקבלו לעבודה טובה יותר.

לקח שנתיים עד שאנשים התחילו לתת חזרה, זה היה תהליך. אוכלוסיות חלשות הן בדפוס
של קבלה. להביא אותם לתחושה שהם חזקים זה היה תהליך.

נקודת המפנה – היינו עושים סיורי חנוכיות. פעם החלטנו לא לעשות סיור אלא ללכת לעשות הדלקת נרות בבתי אבות בשכונה. זה היה הרגע שבו הם באו כמשפחות לשמח אחרים.

אחרי זה כשעמותת ידיד באו אלינו להסביר ואמרו שהם פועלים עם הרווחה, אנשים אמרו למרצה "אנחנו לא רווחה, אנחנו עמותת יוצר אור"

פעם בחודש לפחות הייתה פעילות קהילתית כללית – חג, טיול, משהו כזה.

נוצרה מערכת יחסים מיוחדת בקהילה, של ערבות הדדית.

שינוי תפיסות עולם לגבי הפעילות. כל העבודה היא משפחתית קהילתית. מי שתמיד יוצא נשכר זה המשפחה.

העיקרון היה החלטות משותפות, יו"ר משותף,

הקהילה נוהלה על ידי הוועד המקומי של הקהילה – חברי הקהילה, אנשי צוות, והרב. היו הרבה אנשי צוות, חלקם בשכר. הרב – מנהיג רעיוני ומוביל קהילתי. רכזת חונכויות, רכזת פעילות קהילתית.

היה מקום – היה לנו חדר במתנ"ס תלפיות. עם ספריה.

חבר קהילה – כולם רצו להיות בתכנית החונכות, והסברנו שאי אפשר להיות חלק מתכנית החונכות בלי להיות חלק מהקהילה. ההורים היו צריכים להיות שותפים בקבלת החלטות. אבל עשינו את זה בקצב שלהם. רק פעם אחת לא הסכמתי שמשפחה תשתתף. הם היו כנים ואמרו שהם לא רוצים להיות חלק מהקהילה.

הפרויקט הוא הקהילה. התכניות שהיו בתוך הקהילה היו רלוונטיות לקהילה ולכן עיבו את הקהילה, והפעילות הקהילתית עזרה להגיע למקומות אחרים כי נוצרו קשרים.

על פניו הפרויקט הפסיק לפעול בגלל שהתנועה הקונסרבטיבית חדלה מלתמוך בו. אבל גם המתנ"ס לקח את החדר שבו הוא פעל, וקשה לגייס כסף לפרויקט שאת התוצאות שלו רואים רק עוד 20 שנה.

בהתאם למה שקראתי במאמר על נשים תורמות, אחת התורמות הגדולות לפרויקט הייתה אישה.

לדעתי פרויקט שהוא של אדם אחד הוא בעייתי. הרשויות בארץ הביאו את הערמת הקשיים לכדי אומנות, והנסיון מראה שקבוצות עומדות בהתנגדויות האלו טוב יותר.

אולי כי אפשר מדי פעם לנוח ולתת למישהו אחר לנהל את המאבק, אולי בזכות העידוד ההדדי.

מבחינת מעלות הצדקה של הרמב"ם הפרויקט הזה ברמה הגבוהה ביותר. גם בכך שאנשים חייבים לתרום כדי לקבל, גם בכך שמה שחברי הקהילה קיבלו היה משאבים להצלחה בעתיד, כמו לימוד אנגלית, עבודה במחשבים, שיפור העברית ועוד. הרב אילון העלה נושא נוסף – האם אנחנו מכלילים את מושאי ההתנדבות שלנו בקהילה. אם מתנדבים במעון לנכים או מפגרים, האם מזמינים אותם לקבלות שבת? אם עוזרים למשפחות נזקקות, האם מזמינים אותם לפיקניק הקהילתי? בעיני התשובה היא כן נלהב אבל מסתבר שלא כל חברי הקהילות חושבים כמוני.

קהילת טמפל סיני בלונדון איילנד ניו יורק

דיברתי עם הרב אנדי גורדון, הרב הצעיר של הקהילה. לקהילה יש כמה וכמה פרויקטים, ואני אמנה חלק מהם:

1. פעם בכמה חודשים הצעירים של בית הכנסת הולכים לעבוד במטבח תמחוי ולחלק ארוחות לרעבים בניו יורק
2. בני הנוער של הקהילה גם יוצאים פעם בשלושה חודשים לעשות סנדוויצ'ים ולחלק אותם להומלסים.
3. מדי פעם יוצאים ל"לקט" בדומה לפעילות של לקט ישראל – נוסעים שעתיים לשדה חקלאי וקוטפים את התוצרת כדי לתרום אותה לרעבים.
4. "חזק" – פעם בחודש פעילות לאוטיסטים שנותנת להורים קצת זמן לנוח. יש פעילות דומה ב – JCC. הקרוב. פעילות זו ממומנת על ידי תורמים של בית הכנסת.
(ל – JCC יש גם פעילות לאוטיסטים, לעיתים יותר תכופות, וכן למפגרים. הם גם מעסיקים אותם בעבודות פשוטות כמו כביסה וחלוקת מגבות בבריכת השחייה.)
5. קבוצה של בני נוער ביקרה בניקרגואה והם החליטו שמה שאיזה כפר צריך שם זה מגרש כדורגל. הם אספו תרומות במשך כמה חודשים, דיברו בטלוויזיה המקומית והצליחו לאסוף מספיק כסף כדי לבנות את המגרש.
6. בכל פעילות קבלת שבת למשפחות יש קופסאות צדקה על השולחן כדי להרגיל את הילדים לתת.

7. לבני הנוער יש פעילות שבה הם מקבלים 3,600 דולר וצריכים להחליט למי לתת את הכסף. מה יקר לליבם? מה הם רוצים לשפר בעולם? זו גם דרך להרגיל את הילדים לתרומה, גם דרך ללמד אותם לתרומה בצורה מושכלת, וגם הזדמנות להביא למודעות שלהם מטרות יהודיות.

8. המבוגרים מבקרים בבתי אבות ומשמחים את הדיירים, בעיקר בית אבות שבו גר אחד מחברי הקהילה שעבר שבץ מוחי ועכשיו מוגבל לחדרו.

9. יש ארגון של נשות הקהילה "חברות" שאוספות כספים למטרות צדקה ולפעילות של הקהילה.

רוב הפרויקטים הם לעזרה לחלשים ביותר בחברה, כאשר עוזרים להם לשרוד, בעיקר באוכל. אבל יש כמה פרויקטים יוצאי דופן כמו מגרש הכדורגל לכפר בניקרגואה שבאופן עקיף יכול לתת חכה לילדים.

סיכום

סקרתי פרויקטים מאוד שונים עם מטרות שונות. החל מכניסה זהירה לעולם הנתניה והמצוות כמו התנדבות במפעל המוגן בגדרה ועד מחויבות קהילתית לעשייה ויציאה ממעגל העוני כמו בקהילת "יוצר אור".

יש פרויקטים שפועלים רק מספר חודשים אבל אפשר לראות שהם ימשכו זמן רב, ויש פרויקטים שפועלים כבר עשר שנים. שאלנו איך הפרויקט נבחר, מי מנהל אותו, איך הוא תרם לבניית הקהילה, למה הוא מצליח או למה הוא נכשל.

בדקתי פרויקטים שמתנהלים בקהילות ליברליות ולא פרויקטים חילוניים במהותם כמו עמותת יח"ד, נגישות ישראל ועוד כי לדעתי לקהילה דתית שאין בה ניסיון לתיקון עולם חסר משהו. כל כך הרבה פרשות בתורה והפטורות בנביאים קוראות לפעול לשיפור מצבם של עניים, להלוואות בלי ריבית, לעזרה לחלש ואפילו עזרה לשונא שלי, שלתחושת רב לא יכול לתת דרשות בלי לדרוש מקהילתו לעשות משהו.

הרמב"ם אמר "עניי עירך קודמים" ואכן רוב הפרויקטים שבדקתי הם בתוך הישוב שבו שוכנת הקהילה, ועוזרים ליהודים.

אבל אסור לשכוח שיש קהילות שתומכות גם בלא יהודים כמו קהילת "כל הנשמה" בירושלים וקהילת "הלב" בתל אביב שמתחילה כעת התנדבות בכנסיית גבירתנו אשת חיל ביפו.

מהסקירה המאוד מוגבלת שלי אני יכולה לנסות להסיק מספר מסקנות, כאשר יש מסקנות שונות לפרויקט צדקה של קהילה מבוססת לבין פרויקט תיקון עולם שהקהילה סובבת סביבו.

בפרויקט צדקה

1. חשוב לשתף את חברי הקהילה בבחירת הפרויקט
2. חשוב לשתף גורמים מקצועיים כמו מחלקת הרווחה של העיריה.
3. "לא מעיק" – פרויקטים שלא דורשים הרבה מאמץ כמו נסיעות למרחקים או עבודה עם מקרים קשים וחסי סיכוי מצליחים פחות.
4. צורך – הפרויקט צריך לענות על צורך אמיתי.
5. שותפות – לא לתת לנזקק הרגשה שעושים לו טובה ושהוא מסכן אלא שהוא משתתף. אם זה על ידי תשלום ב"טעם של פעם" השתתפות בכיבוד כאשר עושים הפעלה במפעל המוגן בגדרה, או בנק הזמן בקמ"ץ.
6. מחויבות של הרב / רבה לפרויקט. המחויבות של הרב / רבה מתבטאת בתמיכה נפשית במתנדבים, בציון מעשיהם באירועים קהילתיים, בשמירה על האינטרסים ועל המשאבים של הפרויקטים, בפניה לגורמים חיצוניים לעזרה ומימון, באיסוף כספים לטובת הפרויקטים ועוד.

פרויקט צדקה מעצים את הקהילה בכמה דרכים

- א. מכניס לקהילה אנשים שלא מחפשים תפילה אבל כן רוצים לשפר את העולם.
- ב. יחסי ציבור טובים.
- ג. גיבוש – פעילות משותפת, סביב מטרה.
- ד. במקרים מסוימים הנמענים של הפרויקט מצטרפים גם הם לקהילה, כמו ב"טעם של פעם"

בפרויקט "תיקון עולם" – למרות שבעבודה זו יש שני פרויקטים כאלה, אחד מצומצם, של טיפול במשפחה אחת של הרב אדגר נוף, ואחד רחב יותר של הרב אורי אילון שהקיף 40 משפחות, אפשר ללמוד על החשיבות של מחויבות הרב לפרויקט. עם זה, כאשר רוצים שפרויקט יתמיד לאורך זמן כדאי :

1. פרויקט של קבוצה ולא של אדם אחד

2. תמיכה רחבה – לא להתבסס על אדם אחד או על ארגון אחד.

3. לנהל את ההתנגדות – להבין אותה, להתמודד איתה.

מתווה לפרויקט צדקה בקהילה וותיקה

בקהילות יהודיות עד האמנציפציה תרומה לצדקה הייתה חלק מתשלום מסי הקהילה. ברגע שחברות בקהילה הפכה לעניין וולונטרי, ועוד יותר בקהילות רפורמיות, אין לקהילה דרך לכפות מתן צדקה והשתתפות בפרויקטים. למרות זאת הרושם שלי, על סמך המאמרים שהבאתי, על סמך הקהילה שבה שהיתי, ועל סמך הכרות עם מספר קהילות נוספות, הוא שבקהילות יהודיות בארה"ב צדקה היא חלק אינהרנטי מהפעילות.

הפרויקטים שסקרתי בארץ מראים שלרוב גם אם יש לקהילה פרויקט צדקה, הוא לא בהכרח חלק מרכזי בפעילות הקהילה.

ייחסתי את ההבדל לכך שהתרבות הישראלית פחות עסוקה בעזרה לזולת, אבל המחקר "פילנתרופיה בישראל, 2006" הראה שזה לא המצב. החברה הישראלית מנדבת כסף וזמן לא פחות מחברות מערביות אחרות. לא רק זה, המדינה בראשית דרכה, התבססה על התנדבות "חובה להתנדב".

הסבר אחר שאפשר לחשוב עליו על סמך המאמר של "המלחמה של היהדות בעוני" הוא שבמדינת ישראל הממסד הוא יהודי, המסים נגבים על ידי יהודים ועבור יהודים (והתקצוב הלקוי של רשויות ערביות יוכיח), בתי החולים הם יהודיים, ביטוח לאומי הוא יהודי ועוד, ולכן קשה לבנות קהילה סביב הרעיון של תיקון עולם. אם בארה"ב בנו קהילות רפורמיות סביב הרעיון של תיקון עולם, של יהדות הנביאים, הרי שמדינת ישראל כולה, לפי מגילת העצמאות

"תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל; תקיים שיוון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; "

אם המדינה מושתתת על חזון נביאי ישראל, איזה צורך יש לקהילה להתאחד סביב נושא זה?

בנוסף, אולי הבעיה נעוצה בהגדרת תפקיד הרב ובהכשרה לקראתו. התכנית הישראלית לרבנות מדגישה ומפתחת את היכולות לתת שיעור מעמיק, לנהל תפילה, לתת דרשה ולהעניק ליווי רוחני. היכולת והצורך לתיקון עולם לא נכללים בתכנית הלימודים.

מה הסיפור של הקהילה? האם מטרתה רק לספק את הצרכים הרוחניים תפילתיים של החברים בה או שמטרתה תיקון עולם?

אם נצליח ליצור בקהילה תחושה שהקהילה צריכה פרויקט תיקון עולם אפשר לעבור למתווה א'. אם לא, אפשר להשתמש במשאבים של הקהילה – מקום, רבה, רכזת, כדי לפעול לטובת התושבים גם בלי השתתפות של הקהילה, מתווה ב'.

מתווה א'

1. העלאת נושא התרומה לחברה, צדקה, צדק חברתי, התנדבות, על כל גבעה נישאה ותחת כל עץ רענן. בפעילות של הפרשת חלה, בקורסי בר מצווה, בחגים וכמובן בדרשות של קבלת השבת.
2. הקמה של וועדת "צדק חברתי" או "עזרה לזולת" או "תיקון עולם" שתכלול מספר חברי קהילה, את הרב ואת הכוח המקצועי של הקהילה.
3. דיון על מטרות – מה אנחנו רוצים לשפר בעולם וגם מה המטרה עבור הקהילה שלנו.
4. דיון על אפשרויות – מה אנחנו מסוגלים לעשות, רוצים לעשות
5. פניה למחלקת הרווחה של היישוב כדי לקבל מהם צרכים והצעות לפרוייקטים
6. התחלת עבודה
7. חיזוק מתמיד של המתנדבים – ציון העבודה שלהם במסגרות קהילתיות כמו בקבלות שבת ובחגים, פעילויות מיוחדות למתנדבים, עם צריך – תמיכה רוחנית.
8. התמודדות עם התנגדויות. להתכונן להתנגדות, להכיל אותה, להניע את המתנגדים לפעולה חיובית. (זה דורש נס, אבל אנחנו דתיים)
9. בדיקה כל חצי שנה – האם עדיין רלוונטי, מה התחושות של המתנדבים, של אלו שאליהם מופנית ההתנדבות.

מתווה ב'

שימוש במשאבים של הקהילה כדי להפעיל פרויקט.

דוגמאות אפשריות :

להפוך את בית הכנסת למקום פעילות לעזרה בשיעורי בית -מקום לתלמידי תיכון ותלמידי

יסודי ל- תיאום בין תלמידי תיכון שמחויבים להתנדב ובין תלמידי יסודי שזקוקים לעזרה בלימודים.

לאפשר לקבוצות שונות לפעול בבית הכנסת כמו קבוצת "קשר" - קבוצה של נשים יוצאות ברית המועצות שמקבלות שיעורים ביהדות, מנהיגות ועוד.

סיכום:

בעבודה זו סקרתי את היחס לצדקה ואת הצדקה הממוסדת בקהילות ישראל מתקופת בית שני ועד ימינו.

אפשר לדעתי לומר בזהירות שבארץ התרומה לכלל לא נחשבת חובה דתית אלא חובה ציונית, ועל כך יעידו העמותות החילוניות הרבות שפועלות לשיפור מצבם של נזקקים מסוגים שונים. האתגר שלי כרב הוא להפוך את האוקסימורון "חובה להתנדב" לאמת קיומית, לחובה דתית.

אם התחלתי ברעיון תיקון העולם השאפתני של צביה גרינפלד, השיחות עם רבנים שמפעילים פרויקטים של צדקה בקהילות שלהם הביאו אותי להבנה שתיקון העולם שאני יכולה לשאוף אליו במסגרת הקהילה הוא התיקון ברוח המשנה. "והלל תיקון פרוזבול, מפני תיקון העולם". (משנה, גיטין פרק ד, ג)

כלומר לשפר קצת את המציאות, תוך התאמה של הפרויקט לצרכים של העיר שבה הקהילה פועלת ולצרכים של התורמים והמתנדבים.

זה נראה מוגבל ולא מספיק שאפתני אבל בסופו של דבר אם מספיק קהילות וקבוצות יפעלו, כל אחת במקומה לתיקון עולם, בסופו של דבר העולם ישתפר. קבוצות יכולות לעמוד ביחד מול עוול ומדי פעם להצליח למנוע או לתקן אותו.

לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין לבטל ממנה. (משנה, אבות, ב טז)

ביבליוגרפיה

1. תיקון עולם, מאבק בין תרבויות לחירות, שוויון וזכויות האדם, מאת צביה גרינפלד, הוצאת כרמל, ירושלים תשע"א 2011 עמ' 18-20
2. מגמות דתיות וחברתיות בתורת הצדקה של חז"ל, מאת אפרים אלימלך אורבך, בתוך "מעולמם של חכמים: קובץ מחקרים" הוצאת מאגנס, ירושלים תשמ"ח, עמ' 97-124
3. ביאור הגר"א (הגאון רבי אליהו) מוילנה על השולחן ערוך, בתוך פרוייקט השו"ת
4. משנה תורה לרמב"ם, ספר זרעים, הלכות מתנות עניים, בתוך פרוייקט השו"ת
5. הצדקה בחיי הציבור מאת בצלאל לנדוי מחניים ס' תשכ"א – סיכום, בתוך <http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/mahanaim/hazdaka-4.htm>
6. **Judaism's war on poverty**, Dalin, David G, *Policy Review*; Sep/Oct 1997; 85; ProQuest Research Library, pg 28
7. Jewish Women's Philanthropy, Posted on DECEMBER 8, 2014
Written by EJP, :
this article appeared in the Winter 1993 issue of Lilith Magazine .
<http://ejewishphilanthropy.com/jewish-womens-philanthropy/>
8. 1 פילנתרופיה בישראל, 2006, דפוסי התנדבות ותרומה של הציבור, חגי כץ, אסתר לוינסון, בנימין גדרון, באר שבע, אוקטובר 2007
http://www.ivolunteer.org.il/_Uploads/392givingvolunteering07.pdf